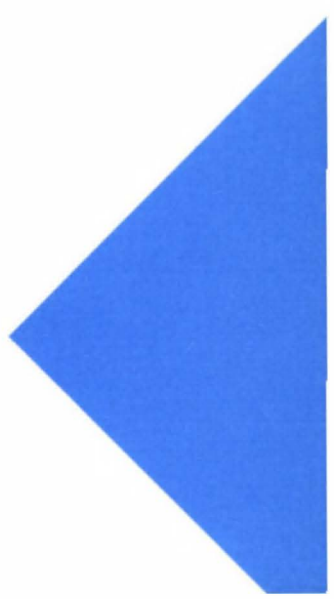

**De land- en tuinbouw
in West-Zeeuwsch-
Vlaanderen en
Aardenburg**

Landbouw-Economisch Instituut
Mededeling 433

R.A.M. Schrijver

Med. No. 433

DE LAND- EN TUINBOUW IN WEST-ZEEUWSCH- VLAANDEREN EN AARDENBURG

September 1990

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

26435

REFERAAT

DE LAND- EN TUINBOUW IN WEST-ZEEUWSCH-VLAANDEREN EN AARDENBURG
Schrijver, R.A.M.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1990

Mededeling 433

ISBN 90-5242-091-2

82 p., tab., fig.

Beschrijving van de land- en tuinbouw in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en in een toekomstig landinrichtingsgebied van circa 6000 ha daarbinnen.

Op basis van gegevens uit landbouwtellingen en aanvullende informatie worden de veranderingen in de structuur van de land- en tuinbouw in de periode 1983-1988 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de te verwachten ontwikkeling zonder landinrichting op middellange tot lange termijn.

Zeeland/Landbouw/Tuinbouw/Landinrichting/Akkerbouw/Structuur/
Zeeuwsch-Vlaanderen/Aardenburg

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Schrijver, R.A.M.

De land- en tuinbouw in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en
Aardenburg / R.A.M. Schrijver. - Den Haag :

Landbouw-Economisch Instituut. - Ill., fig., tab. -

(Mededeling / Landbouw-Economisch Instituut, ISSN
0166-8129 ; 433)

ISBN 90-5242-091-2

SISO 630.8 UDC 631/635(492.91-14) NUGI 835

Trefw.: landbouw ; Zeeuws-Vlaanderen / tuinbouw ;
Zeeuws-Vlaanderen.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	10
1.1 Doel en opzet van het onderzoek	10
1.2 Korte schets van het gebied	13
1.2.1 Algemeen	13
1.2.2 Bodem en klimaat	13
1.2.3 Ruimtelijk kader	14
2. ALGEMENE BEDRIJFSSTRUCTURELE ONTWIKKELING	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling	15
2.2.1 Grondgebruik	20
2.2.2 Produktiesamenstelling	23
2.3 Bedrijven, grond en productie naar bedrijfstype	28
2.4 Grondverkeer en bedrijfsoppervlakte	28
2.4.1 Grondverkeer	30
2.4.2 Bedrijfsoppervlakte	31
2.5 Bedrijfsomvang en agrarisch inkomen	35
2.6 Kenmerken van de beroepsbevolking	35
2.6.1 Aantal arbeidskrachten	36
2.6.2 Leeftijd en bedrijfsopvolging	37
2.6.3 Nevenactiviteiten van bedrijfshoofden	37
2.7 Agrarisch inkomen	37
3. DE PRODUKTIESECTOREN	41
3.1 Akkerbouw	41
3.1.1 Algemeen	41
3.1.2 Bedrijfsoppervlakte en verkaveling	41
3.1.3 Bouwplan	42
3.1.4 Kilogramopbrengsten en saldi van enige gewassen	47
3.1.5 Bedrijfseconomische aspecten	54
3.1.5.1 Ruilvoet en bruto-productiviteit	54
3.1.5.2 Netto-bedrijfsresultaat en continuïteit	55
3.2 Overige sectoren	59
3.2.1 Rundveehouderij	59
3.2.2 Intensieve veehouderij	62
3.2.3 Tuinbouw	62
3.3 Afzetstructuur	63
4. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN	64
4.1 Algemeen	64
4.2 De akkerbouw	65

INHOUD (vervolg)

	Blz.
4.2.1 Ontwikkelingen op de markt	66
4.2.2 Ontwikkelingen bij graanreductiebeleid via verplichte braaklegging	68
4.2.2.1 Granen	70
4.2.2.2 Suikerbieten	70
4.2.2.3 Consumptie-aardappelen	70
4.2.2.4 Pootaardappelen	71
4.2.2.5 Uien	71
4.2.2.6 Overige akkerbouwgewassen	71
4.2.3 Ontwikkelingen bij een marktgericht beleid	71
4.2.3.1 Granen	72
4.2.3.2 Consumptie-aardappelen	73
4.2.3.3 Overige gewassen	73
4.2.4 Ontwikkelingen bij een inkomensgericht beleid	73
5. SLOTBESCHOUWING	75
LITERATUUR	77
BIJLAGEN	79
1. Toelichting op enige veel gebruikte termen	79
2. De t-toets voor twee populatiegemiddelden	82

Samenvatting

In het kader van de landinrichting Aardenburg wordt een verkenning van de land- en tuinbouw in dat gebied en in West-Zeeuwsch-Vlaanderen als geheel uitgevoerd. Het doel van deze verkenning is het beschrijven en analyseren van de hoofdlijnen van de structuur van de agrarische sector (daaronder valt niet de agribusiness) en de ontwikkelingen daarin. Dat zal geschieden aan de hand van de belangrijkste structuurbepalende factoren.

Gebiedskenmerken

Het landinrichtingsgebied Aardenburg is gelegen in de gemeenten Aardenburg en Oostburg. De totale oppervlakte bedraagt ruim 6000 ha. West-Zeeuwsch-Vlaanderen maakt deel uit van het Zuidwestelijk Zeekleigebied. Een groot deel bestaat uit zware zavel- en lichte kleigronden. In het noordelijke deel, langs de kust, liggen zware kleigronden en plaatselijk komen vlakvaaggronden voor.

De totale oppervlakte cultuurgrond van alle bedrijven met een omvang van meer dan drie Nederlandse grootte-eenheden (nge) is in 1988 in West-Zeeuwsch-Vlaanderen 22500 ha en in het landinrichtingsgebied Aardenburg 4688 ha.

Veruit het grootste deel van de cultuurgrond bestaat in West-Zeeuwsch-Vlaanderen uit bouwland. In Aardenburg is dat in wat minder sterke mate het geval. Het bouwplan bestaat in beide gebieden voor een belangrijk deel uit granen. Aardappelen en suikerbieten nemen in vergelijking tot geheel Nederland een wat bescheidener plaats in. Voedergewassen komen veel minder voor dan in Nederland als geheel.

De produktie in West-Zeeuwsch-Vlaanderen wordt in 1988 voortgebracht door 835 agrarische bedrijven. De meeste van deze bedrijven hebben akkerbouw als belangrijkste produktietak. Binnen West-Zeeuwsch-Vlaanderen valt het op dat het aantal bedrijven weinig afneemt bij een aantal typen. Alleen de gemengde bedrijven laten een constante daling zien. De grote afname van het aantal gemengde bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is voor een groot deel terug te voeren op voortgaande specialisatie, vooral in de richting van de akkerbouw. Deze omschakeling vormt mede een verklaring voor de geringe afname in andere bedrijfstypen.

Enkele bedrijfskenmerken

De gemiddelde oppervlakte van de bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is bijna 27 ha, tegen 21 ha in Aardenburg. In Nederland is de gemiddelde oppervlakte nog geen 16 ha, maar die vergelijking is niet erg zinvol vanwege de totaal verschillende produktiesamenstelling.

Van alle bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is 39% kleiner dan 23 nge (dat komt momenteel ongeveer overeen met 80 sbe, een grens die bij het LEI de minimale omvang van de boekhoudbedrijven aangeeft). Onder deze grens bevinden zich veel nevenbedrijven.

Bijna twee derde (63%) van de bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen heeft een bedrijfshoofd dat ouder is dan 50 jaar. Van alle bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder in 1984 had 30% een opvolger. Van deze bedrijven was in 73% van de gevallen hetzelfde bedrijfshoofd in 1988 nog steeds actief, 9% bleek daadwerkelijk te zijn overgenomen en 19% verdween uit de registratie.

Akkerbouwbedrijven

Het zwaartepunt van de bedrijvigheid ligt zowel in West-Zeeuwsch-Vlaanderen als in Aardenburg nadrukkelijk bij de akkerbouw. De groep van akkerbouwbedrijven heeft meer dan 90% van de akkerbouwproduktie in handen. De akkerbouwbedrijven in Aardenburg zijn gemiddeld kleiner dan dergelijke bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen of in Nederland. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte is 25,6 ha in Aardenburg tegen 30,0 ha in West-Zeeuwsch-Vlaanderen. Het gemiddelde aantal kavels per bedrijf is in Aardenburg op akkerbouwbedrijven iets groter dan in West-Zeeuwsch-Vlaanderen (5.2 om 4.6). Dat resulteert in een gemiddelde kaveloppervlakte van ongeveer 5 ha in Aardenburg tegen 6,5 ha in West-Zeeuwsch-Vlaanderen.

Bouwplan

Zowel in West-Zeeuwsch-Vlaanderen als in Aardenburg wordt een grote verscheidenheid aan gewassen geteeld. Deze gevarieerde produktie geeft de geschiktheid van de bodem aan voor alle soorten van akkerbouwgewassen.

Voor al enkele kleine bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen hebben een nauw bouwplan. Op deze bedrijven beperken de vruchtwisselingseisen misschien een vrije gewaskeuze. Bovendien heeft juist een aantal kleine bedrijven een lage intensiteit van het bouwplan. Dat terwijl op deze bedrijven de behoefte aan een hoge intensiteit het grootst zal zijn, tenminste wanneer het bedrijfs-hoofd geen nevenberoep heeft en het bedrijf op continuïteit gericht is.

Keuze van het bouwplan

De keuze van het bouwplan zal door de ondernemer vooral worden ingegeven door de te behalen saldi (van de opbrengsten minus de toegerekende kosten) per ha. Dit zal sterker het geval zijn wanneer cultuurgrond op zijn bedrijf schaars is. Wanneer arbeid een beperkende factor is dan zal ook het saldo per uur meetellen.

Die situatie zal zich echter gelet op de bedrijfsomvang niet vaak voordoen. Het saldo van consumptie-aardappelen en van zaaiuien in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is lager dan het gemiddelde voor Nederland. De saldi van de andere gewassen zijn hoger dan gemiddeld in Nederland. In een aantal gevallen is wellicht het verschil in kilogramopbrengsten de belangrijkste oorzaak voor het bestaan van die verschillen in saldi. Meestal is de opbrengst in het Zuidwestelijk kleigebied hoger dan het gemiddelde in Nederland, bijvoorbeeld voor granen en suikerbieten. Voor consumptie-aardappelen is ze echter doorgaans lager in het Zuidwesten. In sommige andere gevallen lijkt de invloed van de prijs belangrijker (zomergerst, graszaad en zaaiuien).

Bedrijfseconomische aspecten

De verhouding tussen de factorkosten en het netto-bedrijfsresultaat is van groot belang voor de continuïteitskansen van bedrijven op langere termijn. Gerekend over een reeks van jaren zal een minimum niveau moeten worden gehaald om de continuïteit zeker te kunnen stellen. Dat niveau is nodig om voldoende te kunnen sparen voor de bedrijfsoverdracht. Voor akkerbouwbedrijven moet daarvoor het netto-overschot gemiddeld ongeveer 25% van de factorkosten bedragen. Onder de huidige prijsverhoudingen verkeert de hele sector in de gevarenszone, want dat percentage wordt bij lange na niet gehaald. Het ziet er bovendien naar uit dat dit een probleem van structurele aard is.

Overige sectoren

Rundveehouderij komt in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en ook in Aardenburg voor bij veel bedrijfstypen. Slechts een beperkt deel wordt ingenomen door bedrijven die zich erop hebben gespecialiseerd, de zogenaamde graasdierbedrijven. De totale omvang van de veestapel beloopt 8456 grootveeëenheden (gve). Koeien dragen daar maar voor 13,3% aan bij. De rundveehouderij in West-Zeeuwsch-Vlaanderen kenmerkt zich door een relatief groot aantal, in vergelijking met andere gebieden in Nederland, kleine graasdierbedrijven. Meer dan de helft (52%) van deze bedrijven is kleiner dan 10 ha en dan is nog ruim een vijfde tussen 10 en 20 ha groot. In Aardenburg is de situatie wat dat betreft wat gunstiger (ruim een derde kleiner dan 10 ha en bijna twee vijfde tussen 10 en 20 ha).

De veedichtheid gerekend over alle bedrijven in het gebied bedraagt 3,96 gve/ha grasland en voedergewassen. Dat is hoog in vergelijking met een aantal andere gebieden. Het aantal koeien per ha grasland en voedergewassen is daarentegen bijzonder laag (0,53 koeien/ha). Iets meer dan de helft van de graasdierbedrijven houdt koeien. Het gemiddelde aantal koeien per bedrijf is binnen deze groep veel groter (30,6) dan dat over alle bedrijven met koeien (17,1).

De graasdierbedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen kunnen, op basis van de gestelde normen, door de bank genomen op het eigen bedrijf meer mest afzetten dan ze produceren. Dat gaat niet op voor de hokdierbedrijven (intensieve veehouderij).

De intensieve veehouderij speelt een bescheiden rol in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg; zij bestaat hoofdzakelijk uit varkenshouderij.

Ook de tuinbouw is een marginale produktietak in West-Zeeuwsch-Vlaanderen maar er zijn wellicht groeimogelijkheden. Van de totale oppervlakte cultuurgrond (22.500 ha) is nog geen 2% in gebruik voor de tuinbouw. Van de totale oppervlakte tuinbouw open grond (407 ha) komt 45% voor op tuinbouwbedrijven. Het aandeel pit- en steenvruchten (appels en peren) in het areaal opengronds-tuinbouw is groot (55%). 24% wordt ingenomen door groente, 18% door tuinbouwzaden en de overige 3% door boomkwekerij en klein fruit. Glastuinbouw komt in heel West-Zeeuwsch-Vlaanderen slechts sporadisch voor.

De tuinbouwbedrijven hebben gemiddeld 10,8 ha cultuurgrond. Daarvan wordt 7,4 ha ingenomen door tuinbouw in de open grond.

Toekomstige ontwikkelingen

De toekomst van de akkerbouw in West-Zeeuwsch-Vlaanderen hangt voor een groot deel af van beslissingen die in EG-verband worden genomen. Tegen deze achtergrond worden drie varianten gepresenteerd voor mogelijke toekomstige ontwikkelingen.

In de eerste variant worden de garantieprijzen voor de akkerbouw zoveel mogelijk op peil gehouden door een verplichte braak in te stellen waarmee een zekere graanreductie wordt bereikt. Door de beperking van de produktiecapaciteit zal het aantal akkerbouwers sterk gaan verminderen. Het is in deze variant niet uit te sluiten dat er bedrijven failliet gaan. Grote bedrijven of kleine bedrijven waarvan het bedrijfshoofd een nevenberoep heeft hebben de grootste kans op voortzetting van het bedrijf. Voor de verdeling van het aantal bedrijven naar bedrijfsoppervlakte in de toekomst betekent dit dat wordt afgeweken van de trend die in het verleden optrad en die alleen een schaalvergroting te zien gaf. Nu wordt voor de akkerbouw meer een duaal systeem verwacht. Het is echter bijna niet mogelijk gefundeerde uitspraken te doen over de verdeling van bedrijven over grotere en kleinere. Het areaal granen zal in deze variant uiteraard fors worden teruggedrongen. Er kan een kleine uitbreiding worden verwacht van het areaal aardappelen, evenals van een aantal anderen gewassen. Het areaal suikerbieten zal zich ongeveer op het huidige niveau bewegen.

In de tweede variant wordt een marktgericht beleid gevoerd. Hierdoor zullen de graanprijzen gaan dalen en zullen de bedrijven nog sterker moeten groeien dan in de vorige variant. Het duale systeem zal zich veel duidelijker gaan aftekenen. Ook in deze variant loopt het areaal granen terug. Waarschijnlijk echter in een

veel bescheidener mate dan bij een verplichte braak. Het areaal aardappelen zal daarentegen veel sterker worden uitgebreid.

In de derde variant wordt een beleid gevoerd dat gericht is op het behoud van inkomens voor akkerbouwers. De bedrijven blijven nu gemiddeld kleiner dan in de vorige varianten. De afvloeiing van bedrijven uit de landbouw kan nu vrijwel geheel langs natuurlijke weg tot stand komen. Het bouwplan houdt het midden tussen de vorige varianten.

1. Inleiding

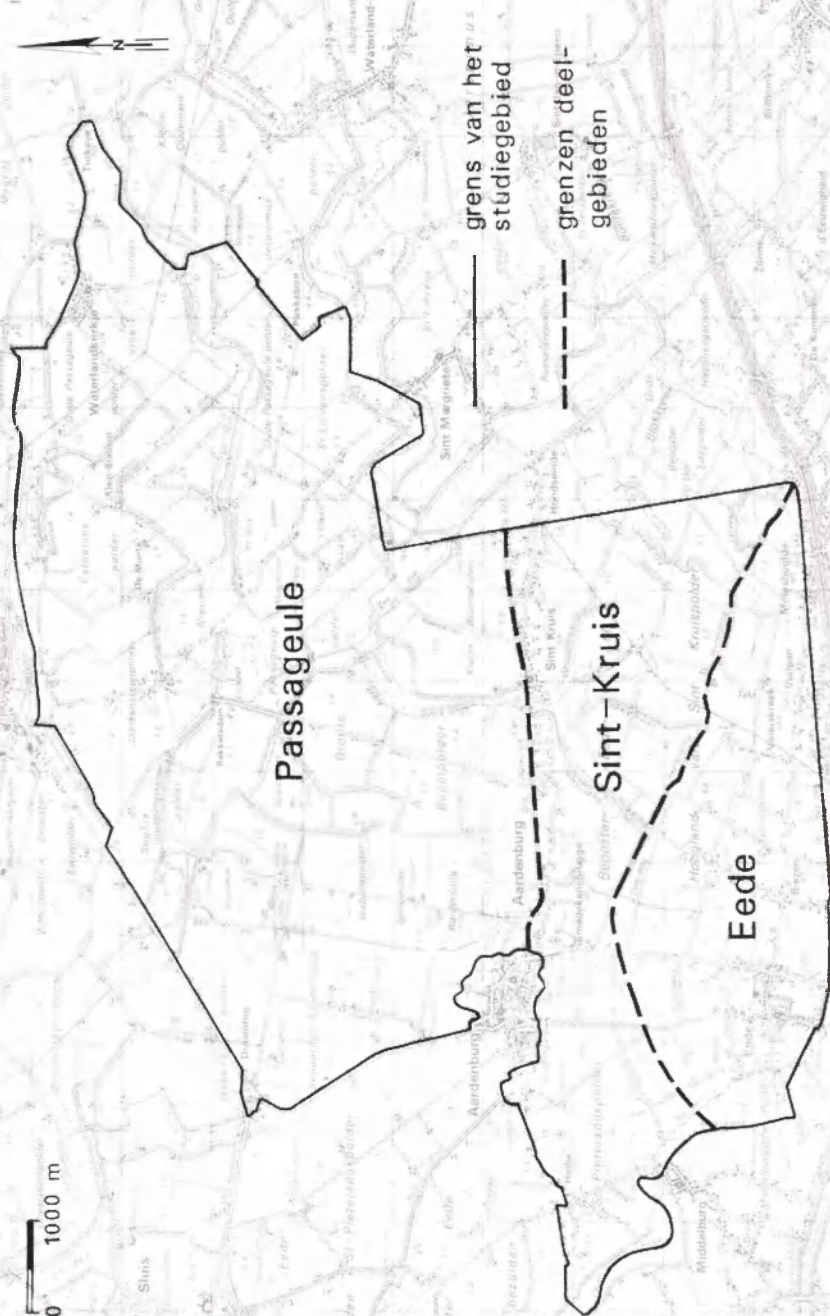
1.1 Doel en opzet van het onderzoek

In 1988 is voor een gebied in en rond de gemeente Aardenburg een project op het voorbereidingsschema voor landinrichting geplaatst. Bij die voorbereiding wordt het noodzakelijk geacht inzicht te hebben in de situatie in de land- en tuinbouw en in de te verwachten agrarische ontwikkelingen. Dat is onder meer nodig voor het opstellen van het landbouwstructuuradvies door de Provinciale Raad voor de bedrijfsontwikkeling. De Landinrichtingsdienst heeft het Landbouw-Economisch Instituut verzocht een verkennend onderzoek in dezen te verrichten. Omdat de mogelijkheid aanwezig is dat in de nabije toekomst in deze streek nog meer landinrichtingsprojecten in voorbereiding worden genomen is het wenselijk dat het gehele gebied van West-Zeeuwsch-Vlaanderen (de gemeenten Aardenburg, Oostburg en Sluis) in de beschouwing wordt betrokken. Een bijkomstigheid daarbij is dat de ontwikkelingen in Aardenburg dan kunnen worden afgezet tegen die in West-Zeeuwsch-Vlaanderen. De verkenning richt zich aldus in eerste instantie op alle bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen, waarbij vergelijkingen worden gemaakt met alle bedrijven in Nederland. Daar waar bedrijven van een bepaald type aan de orde zijn (akkerbouwbedrijven) richt de vergelijking zich zoveel als mogelijk is op een gelijkwaardige groep.

Het doel van deze verkenning is het beschrijven en analyseren van de hoofdlijnen van de structuur van de agrarische sector (daaronder valt niet de agribusiness) en de ontwikkelingen daarin. Dat zal geschieden aan de hand van de belangrijkste structuurbepalende factoren. In voorgaande LEI-verkenningen is reeds uitgezocht om welke kenmerken het daarbij gaat. Bij de analyse kunnen wellicht knelpunten van structurele aard worden gelokaliseerd. Mocht dat het geval zijn dan zal ook worden geprobeerd mogelijke oplossingsrichtingen aan te geven. Overigens zijn in andere studies over de Zeeuwse landbouw reeds knelpunten aangedragen die in de beschouwing worden betrokken.

De opzet van deze verkenning wijkt om uiteenlopende redenen enigszins af van eerdere verkenningen van dit type. Het belangrijkste verschil betreft de gevolgde methode bij de inventarisatie van de gegevens. Van de gebruikelijke aanvullende inventarisatie met betrekking tot het beroep van het bedrijfshoofd, mutaties in de arbeidsbezetting, ligging van de bedrijven en de koppeling van de registratienummers uit de verschillende landbouwtellingen werd (voor een groot deel) afgezien. Als gevolg daarvan is het niet mogelijk een volledige beschouwing in de tijd te geven van alle ontwikkelingen die zich in het landinrichtingsgebied Aardenburg hebben voltrokken. De ontwikkelingen kunnen alleen

Figuur 1.1 Landinrichtingsgebied Aardenburg

voor een groep van gecontinueerde bedrijven worden gevolgd. Dit nadeel van de hier gevolgde methode wordt voor een deel weggenomen door de ontwikkelingen hier te relateren aan die in West-Zeeuwsch-Vlaanderen, waarvoor wel vrijwel alle benodigde gegevens beschikbaar zijn. Een andere implicatie die uit het voorgaande voortvloeit betreft de gebruikelijke indeling in hoofd- en nevenberoep van de ondernemers. Daaraan wordt nu slechts zijdelings aandacht geschonken. De indeling naar hoofd- en nevenberoep wordt vervangen door een indeling in grotere en kleinere bedrijven. Deze dient eenzelfde doel en sluit bovendien beter aan op andere publikaties van het Landbouw-Economisch Instituut. Verder is in deze verkenning het tot nog toe ingeburgerde begrip standaardbedrijfseenheid (sbe) vervangen door de Nederlandse Grootte Eenheid (nge). De betekenis van dit nieuwe begrip wordt uiteengezet in bijlage 1. Voor uitgebreidere informatie wordt verwezen naar een LEI-mededeling dienaangaande (Poppe, 1986). Hier wordt volstaan met de mededeling dat 1 nge momenteel ongeveer overeen komt met 3,5 à 4 sbe.

Tot slot kan worden gemeld dat in deze verkenning aandacht wordt geschonken aan de afzetstructuur van produkten en dat naast normale prognoses die over tien jaar lopen, zal worden getracht ontwikkelingen te schetsen over een termijn van ongeveer dertig jaar, zaken die tot nu toe niet gebruikelijk zijn binnen een verkenning.

1.2 Korte schets van het gebied

1.2.1 Algemeen

Het landinrichtingsgebied Aardenburg is gelegen in de gemeenten Aardenburg en Oostburg. De begrenzing van het gebied is aangegeven in figuur 1.1. De totale oppervlakte bedraagt ruim 6000 ha. De occupatiegeschiedenis manifesteert zich onder andere in de vanaf de 10e eeuw aangelegde dijken, wegen, waterlopenstelsels, fortificaties en bebouwingspatronen (Landinrichtingsdienst, 1988). Het gebied is overwegend voor de akkerbouw in gebruik. Ten zuiden van de lijn Heille-Aardenburg-Sint Kruis komt het Pleistocene dekzand aan de oppervlakte. In dit gedeelte zijn daardoor de melkveehouderij en de intensieve veehouderij verder ontwikkeld. Voor de werkgelegenheid in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is de landbouw van grote betekenis. De werkloosheid (gerekend over de afhankelijke beroepsbevolking) bedroeg begin 1989 in het rayon van Oostburg 7,8%. Een jaar later was dat gedaald tot 6,6%. In het nabijgelegen Terneuzen is de werkloosheid iets groter (bron: arbeidsbureau Middelburg).

1.2.2 Bodem en klimaat

West-Zeeuwsch-Vlaanderen maakt deel uit van het Zuidwestelijk Zeekleigebied. Een groot deel bestaat uit zware zavel- en

lichte kleigronden. In het noordelijke deel, langs de kust, liggen zware kleigronden en plaatselijk komen vlakvaaggronden voor. Vrijwel al deze gronden zijn kalkrijk. De eerder genoemde zandgronden behoren tot de podzol- en tot de eerdgronden. Voor akkerbouw en tuinbouw is vrijwel het hele gebied geschikt.

De hoogte van het zeekleigebied varieert tussen 1m en 2m +N.A.P., langs kreken en kreekrestanten is het maaiveld veelal lager (tot 0,7m -N.A.P.). Door gebrekkige ontwateringsmogelijkheden zijn de kreekrestanten veelal als grasland in gebruik. In het dekzandgebied komen ruggen voor met een maximale hoogte tot 2,8m +N.A.P.

In verband met het brakke oppervlakte- en grondwater is het vochthoudend- en naleverend vermogen van de grond van groot belang voor de te behalen opbrengsten. Voor vrijwel het hele gebied is dit vermogen (zeer) goed. Alleen in extreem droge zomers zal een (geringe) schade aan de gewassen kunnen ontstaan. Mogelijkheden voor zoetwateraanvoer van buiten het gebied ontbreken. Dit betekent dat in de tuinbouw geen dubbele oogst mogelijk is. Aan de andere kant biedt de ligging in het Zuidwesten de akker- en tuinbouw ook bepaalde voordelen ten opzichte van de rest van Nederland. Door een gunstig klimaat kunnen deze sectoren profiteren van een langer groeiseizoen, dat bovendien eerder begint. Een belangrijk voordeel, omdat een vroegere bewerking mogelijk is. Daarnaast is er minder kans op nachtvorst, waar bijvoorbeeld de fruitteelt erg gevoelig voor is.

1.2.3 Ruimtelijk kader

Er zijn diverse nota's en plannen op nationaal, provinciaal en gemeentelijk niveau die betrekking hebben op West-Zeeuwsch-Vlaanderen en/of Aardenburg. In vrijwel al deze plannen wordt aan de agrarische functie een hoge prioriteit toegekend. Dit betekent dat er over het algemeen ruime ontwikkelingsmogelijkheden worden geboden (onder meer via het landinrichtingsbeleid) binnen de marges van het overige wettelijke instrumentarium (bijvoorbeeld met betrekking tot bestrijdingsmiddelen, mest en quotaverkeer). Plaatselijk krijgen andere functies in toenemende mate meer prioriteit. Meestal gaat het daarbij om bescherming van aanwezige landschappelijke, natuurwetenschappelijke of cultuurhistorische waarden. Zo is in Aardenburg 158 ha relatienota concreet begrensd.

2. Algemene bedrijfsstructurele ontwikkeling

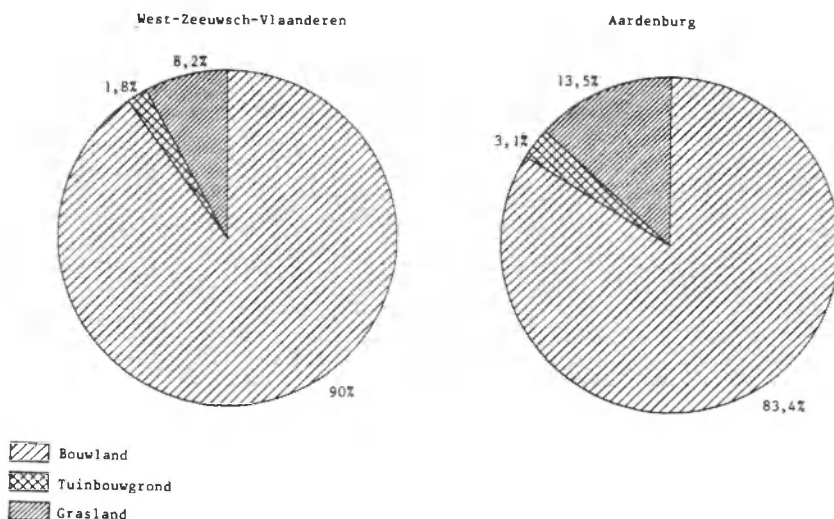
2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal een beeld worden geschetst van de bedrijfsstructuur in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en in het landinrichtingsgebied Aardenburg in 1988. Veel aandacht zal worden geschonken aan de ontwikkelingen hierin in de afgelopen tien jaar. De ontwikkelingen in West-Zeeuwsch-Vlaanderen zullen worden afgezet tegen die in Nederland. De ontwikkelingen in het landinrichtingsgebied blijven hierbij goeddeels buiten beschouwing omdat in de gekozen opzet slechts gegevens van gecontinueerde en gestichte bedrijven over meerdere jaren beschikbaar zijn en niet die van in de afgelopen jaren opgeheven bedrijven.

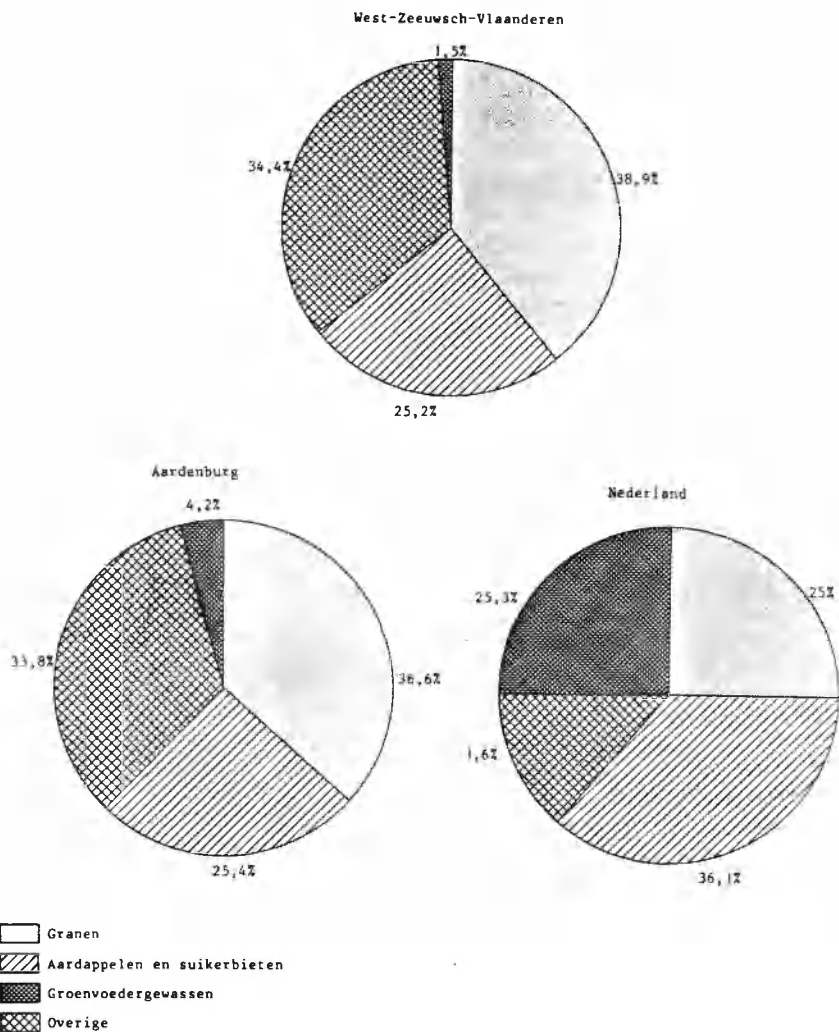
2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling

2.2.1 Grondgebruik

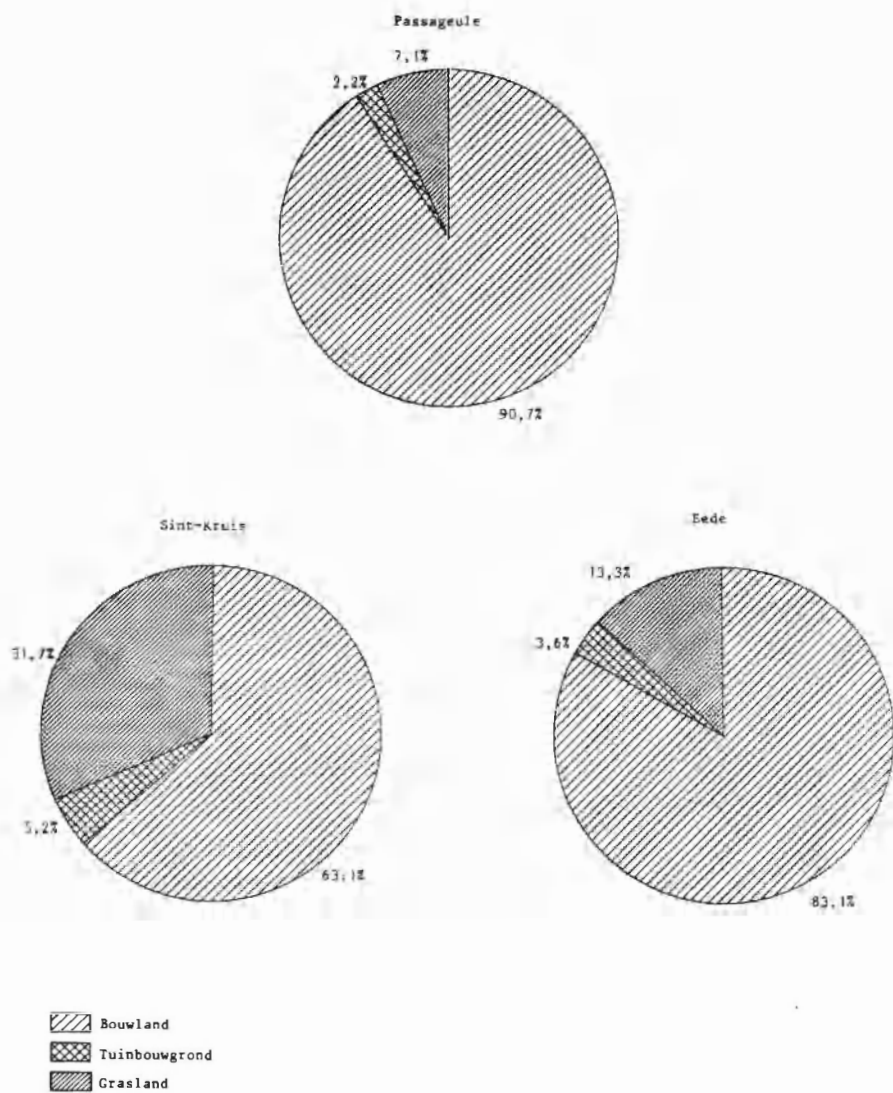
De totale oppervlakte cultuurgrond (gemeten maat) van alle bedrijven met een omvang van meer dan drie nge (zie toelichting bijlage 1) is in 1988 in West-Zeeuwsch-Vlaanderen 22500 ha en in

Figuur 2.1 Het grondgebruik in Aardenburg en West-Zeeuwsch-Vlaanderen in 1988

Figuur 2.2 Het bouwlandgebruik in Aardenburg, West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Nederland in 1988

Figuur 2.3 Het grondgebruik in de deelgebieden in 1988

Aardenburg 4688 ha (gemeten maat). Voor wat betreft het landinrichtingsgebied Aardenburg is dat de grond van bedrijven met het hoofdbedrijfsgebouw binnen dat gebied. Voor West-Zeeuwsch-Vlaanderen is het de grond van geregistreerden in het LEI/CBS landbouwgebied. Deze oppervlakte is niet per definitie gelijk aan de in het gebied gelegen cultuurgrond. In de eerste plaats is er cultuurgrond in gebruik bij niet geregistreerde grondgebruikers. Daarnaast kunnen in het gebied wonende geregistreerden elders meer of minder grond hebben dan daarbuiten wonende geregistreerden binnen het gebied hebben. De totale oppervlakte van het blok is ruim 6000 ha (zie hoofdstuk 1). Het verschil met de cultuurgrond van geregistreerden bedraagt bijna 1400 ha. Een deel van dat verschil is geen cultuurgrond maar bijvoorbeeld bos- en natuurterrein, water, wegen en bebouwing. Het is echter aannemelijk dat buiten het gebied wonende geregistreerden (waaronder buitenlanders) naar verhouding veel meer grond in het gebied hebben.

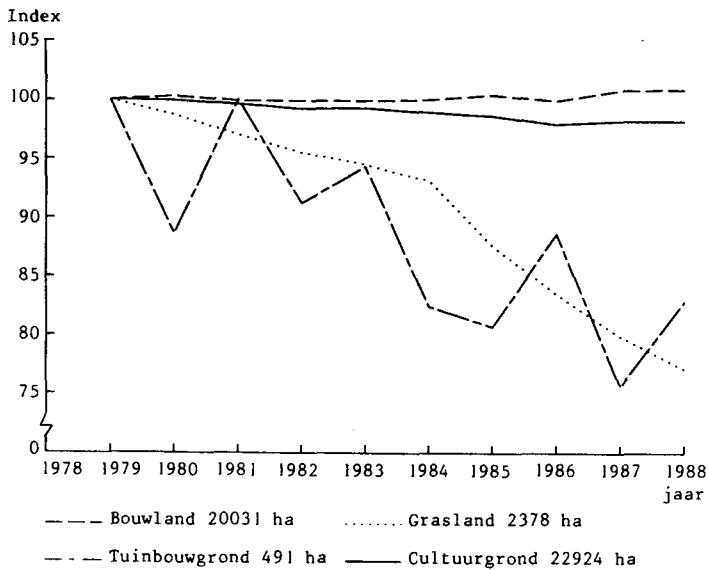
Veruit het grootste deel van de cultuurgrond bestaat in West-Zeeuwsch-Vlaanderen uit bouwland. In Aardenburg is dat in wat minder sterkere mate het geval, zie figuur 2.1.

Het bouwland bestaat zowel in West-Zeeuwsch-Vlaanderen als in Aardenburg voor een belangrijk deel uit granen. Aardappelen en suikerbieten nemen in vergelijking tot al het bouwland in geheel Nederland een wat bescheidener plaats in. Voedergewassen komen veel minder voor dan in Nederland. Daar staat tegenover dat het aandeel van diverse overige gewassen in West-Zeeuwsch-Vlaanderen groter is. Figuur 2.2 laat de verschillen zien.

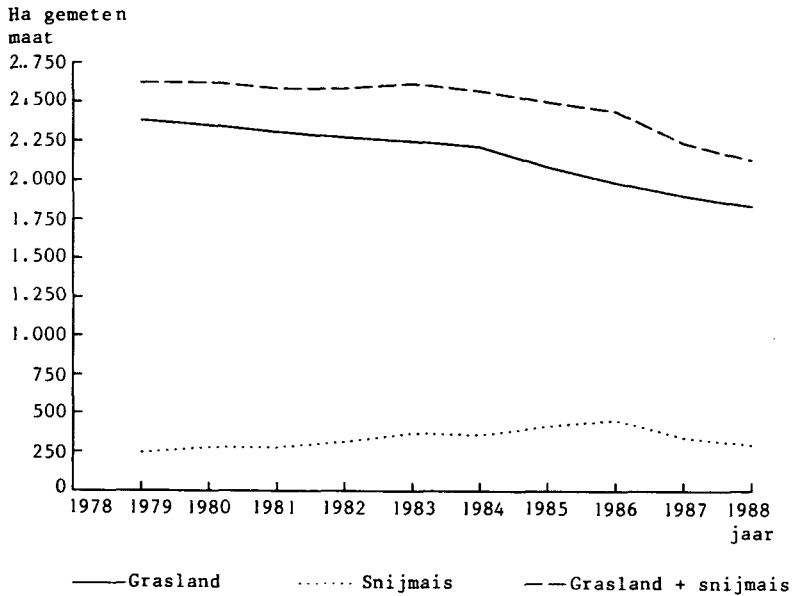
Tussen onderscheiden de deelgebieden in Aardenburg (zie figuur 1.1) bestaat een groter verschil in het grondgebruik. In het Eede komt meer veehouderij voor; daarmee samenhangend is het aandeel van grasland in de totale cultuurgrond groter en nemen de voedergewassen een groter deel van het bouwland in. Door de geleidelijke overgang van zand naar kleigrond (zandgrond met een kleidek) werd iets dergelijks ook in Sint-Kruis verwacht. Het aandeel grasland ligt echter dichter in de buurt van dat aandeel in Passegeule dan in Eede. Wel komt in Sint-Kruis net als in Eede meer tuinbouw voor dan in Passegeule. Figuur 2.3 geeft het grondgebruik in de deelgebieden weer.

In de afgelopen periode van tien jaar is de totale oppervlakte geregistreerde cultuurgrond in West-Zeeuwsch-Vlaanderen iets afgenomen (zie figuur 2.4). Dat is een ontwikkeling die geheel in overeenstemming is met het landelijke beeld.

In de verhouding tussen bouwland, grasland en tuinbouwgrond deden zich geen grote veranderingen voor. Het totale areaal bouwland is na 1984 licht toegenomen. Het areaal tuinbouwgrond is aan grotere schommelingen onderhevig (mede door het geringe aandeel) die over het algemeen toch een dalende tendens aangeven. Het areaal grasland liep evenals het aandeel hiervan in de totale cultuurgrond gestaag wat terug. In de eerste jaren van deze ontwikkeling werd dat gecompenseerd door een forse uitbreiding van het areaal snijmais, maar daar is na de invoering van de Super-

Figuur 2.4 Ontwikkelingen in het grondgebruik in West-Zeeuwsch-Vlaanderen tussen 1978 en 1988

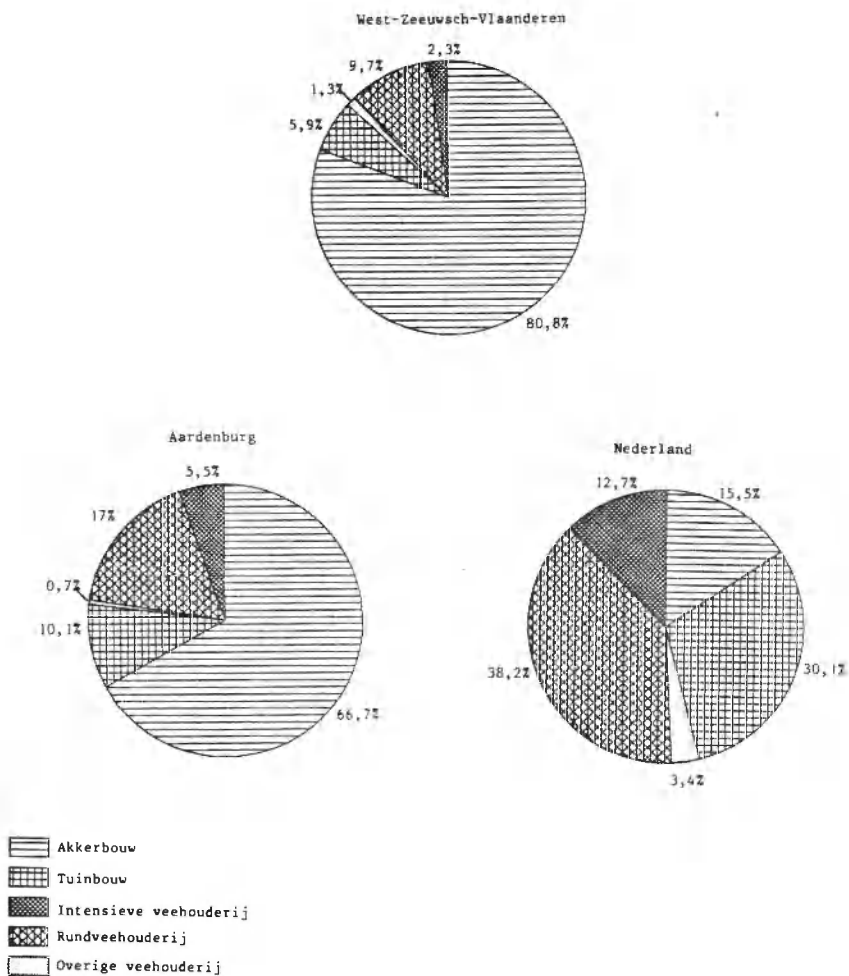
Figuur 2.5 Ontwikkeling van de arealen grasland en snijmais in West-Zeeuwsch-Vlaanderen tussen 1978 en 1988

heffing al snel een einde aan gekomen (figuur 2.5). De ontwikkeling in Aardenburg liep parallel hieraan.

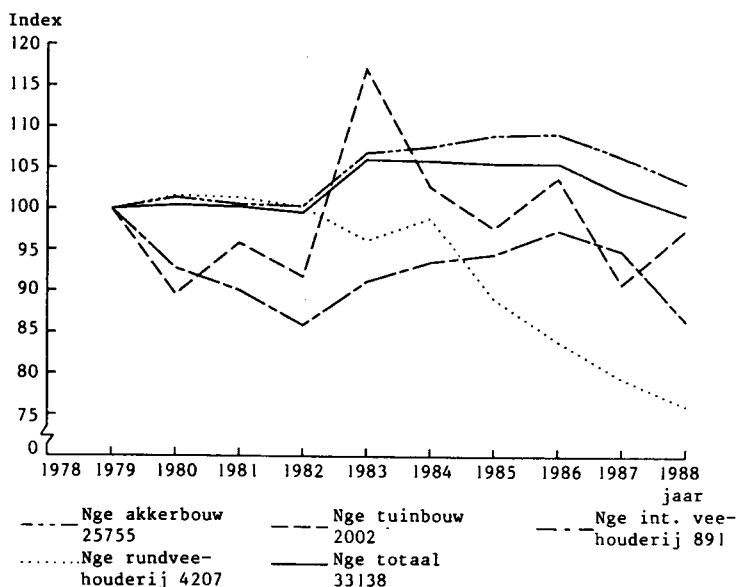
2.2.2 Produktiesamenstelling

De akkerbouw (inclusief tuinakkergewassen) is in West-Zeeuwsch-Vlaanderen veruit de grootste produktietak met bijna 80% van de totale produktieomvang. De rundveehouderij komt op de tweede plaats. Daarbij kan wel worden aangetekend dat een deel van de akkerbouwproduktie wordt aangewend als grondstof voor de veehouderij, namelijk de groenvoedergewassen. In Nederland is dat ongeveer een kwart van de totale akkerbouwproduktie. In West-Zeeuwsch-Vlaanderen blijft dat deel echter beperkt tot iets meer dan 1%. De tuinbouw in het gebied bestaat voor het grootste deel uit fruitteelt. Figuur 2.6 (tabel 2.1) laat de verschillen in produktiesamenstelling tussen de verschillende gebieden zien. West-Zeeuwsch-Vlaanderen is duidelijk een akkerbouwgebied. In die zin wijkt het af van het gemiddelde Nederlandse beeld. Binnen Aardenburg is het zuidelijke deelgebied een uitzondering. Daar is akkerbouw duidelijk minder vertegenwoordigd dan in de rest van West-Zeeuwsch-Vlaanderen.

De ontwikkelingen van de produktie in het afgelopen decennium in West-Zeeuwsch-Vlaanderen laten een gestage groei van de akkerbouw zien tot 1985. Daarna loopt de omvang van de akkerbouwproduktie terug, hetgeen ook duidelijk tot uiting komt in de totale produktieomvang. Dat is opmerkelijk want dat betekent dat er sprake zou zijn geweest van extensivering en dat is niet het algemene beeld in Nederland. De rundveehouderij heeft na de invoering van de superheffing in 1984 aanzienlijk in omvang ingeboet. Daarbij kan echter wel worden opgemerkt dat dit beeld een lichte vertekening geeft doordat het niveau van 1984 van toepassing is. Zouden de normen momenteel opnieuw worden vastgesteld (niveau 1986) dan zou dat voor de rundveehouderij gezien de resultaten een (lichte) opwaardering kunnen betekenen. In omvang uitgedrukt bestaat de rundveehouderij in West-Zeeuwsch-Vlaanderen voor 60% uit melkveehouderij (inclusief jongvee), 32% uit mestveehouderij en voor 8% uit schapenhouderij. Figuur 2.7 gaat nader in op de ontwikkeling van de produktie in West-Zeeuwsch-Vlaanderen. De ontwikkeling in het grondgebruik ten aanzien van grasland en tuinbouw is daarin duidelijk terug te vinden.

Figuur 2.6 Produktiesamenstelling in West-Zeeuwsch-Vlaanderen, Aardenburg en Nederland in 1988

Figuur 2.7 Ontwikkeling van de productieomvang van de diverse sectoren in West-Zeeuwsch-Vlaanderen tussen 1978 en 1988 (indexcijfers, 1979=100)

Tabel 2.1 Produktiesamenstelling in 1988 in Nederland, West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg uitgedrukt in procenten van de totale productie in nge

Produktierichting	Gebied		
	Nederland	West-Zeeuwsch-Vlaanderen	Aardenburg
Akkerbouw	16	81	67
Tuinbouw	30	6	10
Rundveehouderij	38	10	17
Overig veehouderij	16	4	6
Totaal	100	100	100

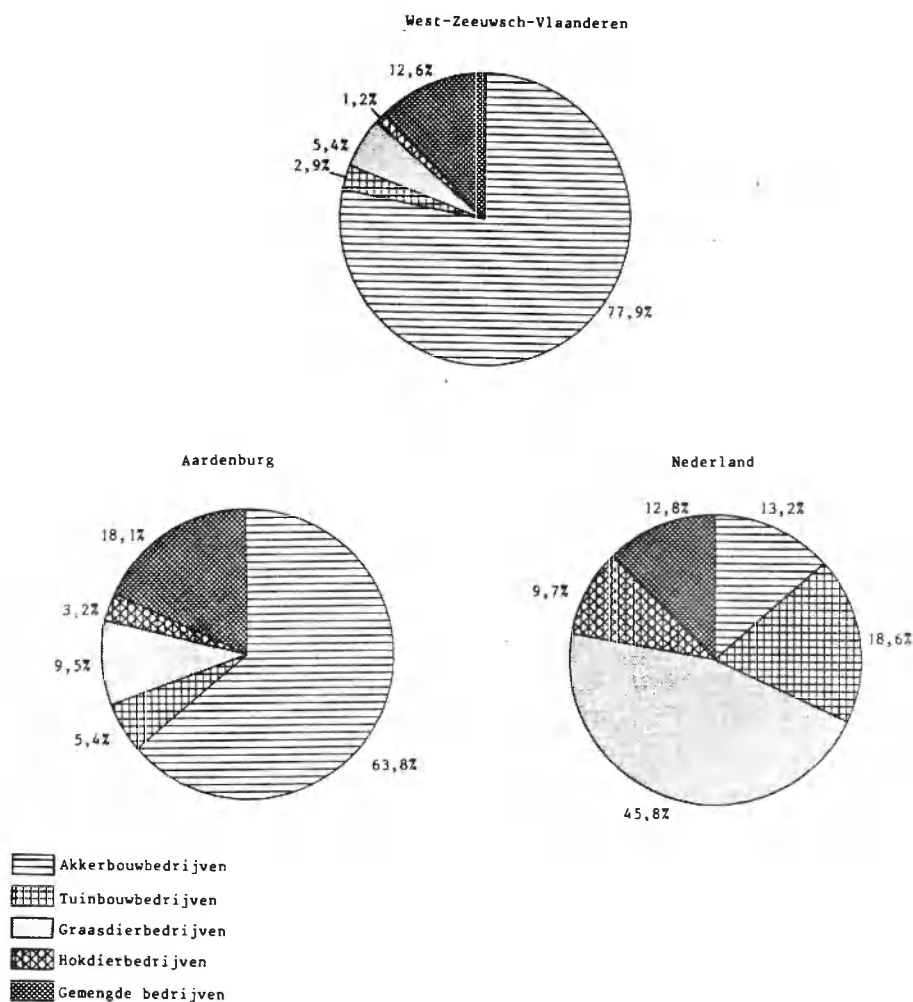
2.3 Bedrijven, grond en produktie naar bedrijfstype

De produktie in West-Zeeuwsch-Vlaanderen wordt in 1988 voortgebracht door 835 agrarische bedrijven. De meeste van deze bedrijven hebben akkerbouw als belangrijkste produktietak. Voor een zinvolle beschrijving en analyse van de bedrijfsstructuur en de ontwikkelingen hierin is het gewenst de bedrijven in te delen in een aantal min of meer homogene groepen. Daarvoor kunnen verschillende criteria worden gehanteerd. Als ingang voor de bedrijfstypering wordt echter meestal uitsluitend naar de verschillende produktiesectoren gekeken. Deze zijn immers bepalend voor een aantal voor een onderneming essentiële zaken, zoals grondbehoefte, inzet van machines en kennis (bedrijfsvoering) en prijs (afzet). De mate van specialisatie op een produktietak wordt dan gehanteerd als criterium voor de (type-)indeling. (Het is echter niet noodzakelijk dat een type-indeling hiertoe wordt beperkt). In deze verkenning is uitgegaan van de NEG-typering; deze heeft een hoofdindeling van acht typen (bijlage 1). Wanneer de bedrijven worden ingedeeld volgens de NEG-typering dan zijn er momenteel 660 akkerbouwbedrijven. De tuinbouwtypen en de combinaties zijn in deze verkenning samengevoegd tot respectievelijk tuinbouwbedrijven en gemengde bedrijven. Volgens deze werkwijze zijn er uiteindelijk vijf typen overgebleven, waarvan in figuur 2.8 de verhoudingen zijn aangegeven waarin ze, gerekend over alle bedrijven, in de verschillende gebieden voorkomen. Tabel 2.2 geeft meer informatie over de bedrijfstypen in West-Zeeuwsch-Vlaanderen.

Uit tabel 2.2 valt op te maken dat de akkerbouwbedrijven door hun grote aantal in elke sector minimaal 20% van de produktie innemen. Toch hebben de akkerbouwbedrijven gemiddeld een hoge specialisatiegraad bereikt (92%). Ook andere bedrijfstypen, op de gemengde bedrijven na, hebben wel een groot aandeel van de produktie in de belangrijkste richting (gemiddeld minstens 80%).

Tabel 2.2 Aantal bedrijven, specialisatiegraad en produktie naar type in 1988 in West-Zeeuwsch-Vlaanderen (in procenten van het gebiedstotaal)

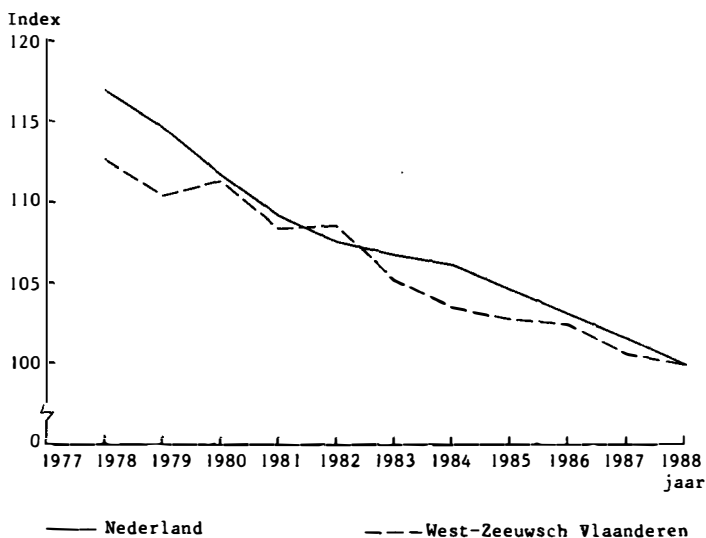
Bedrijfstype	Aantal	Spec. graad (%)	Produktiegroep					
			akker- bouw	rundvee en gras	int. veeh.	tuin- bouw	over- rig	to- taal
Akkerbouwbedr.	660	92	93	40	21	27	49	82
Tuinbouwbedr.	25	89	0	0	-	57	15	4
Graasdierbedr.	46	81	1	32	5	0	14	4
Hokdierbedr.	10	92	0	1	25	-	-	1
Gemengde bedr.	97	50	6	27	49	16	23	10
Totaal	838	81	100	100	100	100	100	100

Figuur 2.8 De bedrijven ingedeeld naar type in Nederland (...), West-Zeeuwsch-Vlaanderen (837) en Aardenburg (221) in 1988

De verdeling van het grondgebruik (bouwland, grasland en tuinbouwgrond) over de verschillende bedrijfstypen is in grote lijnen een afspiegeling van de produktiesamenstelling, waarbij het niet-grondgebonden karakter van de intensieve veehouderij in het verleden nog tot uiting komt. De akkerbouwbedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen (79% van het totale aantal bedrijven) leggen beslag op 82% van de totale productieomvang en 88% van het totale areaal cultuurgrond. Het aandeel in het in het totale areaal bouwland bedraagt 92%, dat in het areaal grasland 54% en in het areaal tuinbouwgrond 39%. De tuinbouwbedrijven hebben 57% van de productieomvang in die sector in handen en slechts 46% van de totale oppervlakte tuinbouwgrond. Dat komt vooral doordat een aantal bedrijven met glastuinbouw in deze groep is opgenomen. Van de totale oppervlakte grasland van 1834 ha komt 402 ha (22%) voor op graasdierbedrijven en eenzelfde hoeveelheid op gemengde bedrijven. De gemengde bedrijven beschikken verder over 7% van het totale areaal bouwland.

Wanneer de ontwikkeling van het totaal aantal bedrijven wordt gezien in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en in Nederland dan vallen geen grote afwijkingen op (figuur 2.9). In Nederland gaat de ontwikkeling wat gelijkmatiger, hetgeen gezien het veel grotere aantal bedrijven niet verwonderlijk is. Binnen West-Zeeuwsch-Vlaanderen valt het op dat het aantal bedrijven redelijk op peil

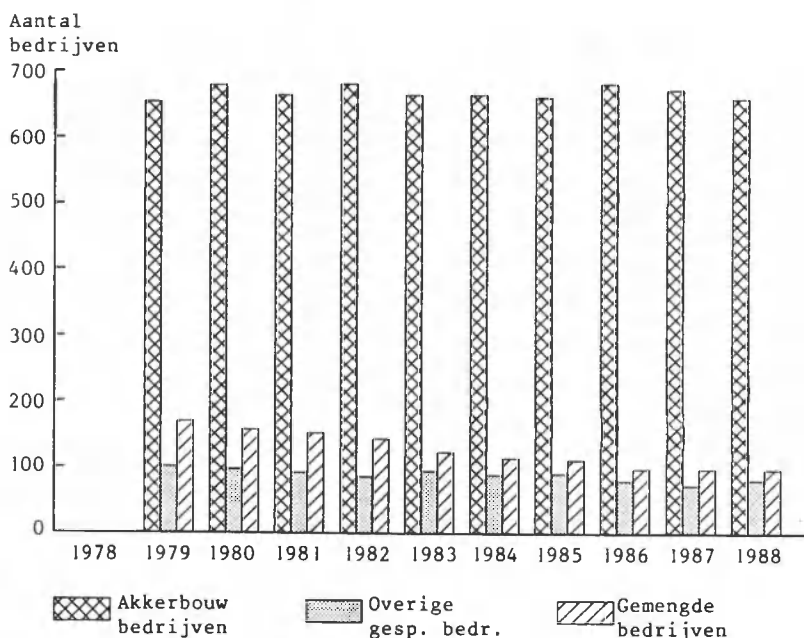

Figuur 2.9 Index (1988=100) van het aantal bedrijven in Nederland en in West-Zeeuwsch-Vlaanderen tussen 1978 en 1988

blijft bij een aantal typen. Alleen de gemengde bedrijven laten een constante daling van het aantal bedrijven zien (figuur 2.10).

De grote afname van het aantal gemengde bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is voor een groot deel terug te voeren op voortgaande specialisatie van dergelijke bedrijven, vooral in de richting van de akkerbouw. De mutaties van bedrijfstypen tussen 1982 en 1987 maken dat duidelijk (figuur 2.11 en tabel 2.3). (De mutaties tussen 1987 en 1988 zijn op dit moment nog niet beschikbaar, vandaar dat is teruggegrepen op mutaties tussen 1982 en 1987).

Uit tabel 2.3 kan de conclusie worden getrokken dat het type "akkerbouwbedrijf" het minst gevoelig is voor verschuivingen van bedrijfstype, hoewel absoluut gezien dit type het meest bij veranderingen betrokken is. Het netto-resultaat van alle veranderingen bij het type "akkerbouwbedrijf" was gering. De verdwenen bedrijven werden voor ongeveer de helft weer aangevuld met bedrijven die door ontmenging van het gemengde bedrijf overgingen naar het akkerbouwbedrijf. In iets mindere mate dan de gemengde bedrijven zijn naar verhouding ook de graasdierbedrijven betrokken geweest bij type-wisseling. Vermeldenswaard is verder dat er nauwelijks rechtstreekse interactie bestaat tussen de typen akkerbouw en tuinbouw. Vermoedelijk loopt een overgang van akkerbouw naar tuinbouw langs de geleidelijke weg van vermenging waardoor

Figuur 2.10 Ontwikkeling van het aantal bedrijven naar type in West-Zeeuwsch-Vlaanderen tussen 1978 en 1988

het bedrijf eerst een aantal jaren verblijft in de categorie van gemengde bedrijven voordat de definitieve overgang naar de tuinbouw volgt.

Type in 1982	Type in 1987 *)					Verdwenen	Aantal bedrijven in 1982
	Ak	Tb	Grd	Hd	Gb		
Ak	594		1		8	78	681
Tb	1	17			4	4	26
Grd	4		31		8	9	52
Hd				5		3	8
Gb	40	4	4	3	74	18	143
Gesticht	34	1	6	1	4		
Bedrijven in 1987	673	22	42	9	98	Totaal	910
							844

*) Ak = Akkerbouwbedrijf; Tb = Tuinbouwbedrijf; Grd = Graasdierbedrijf; Hd = Hokdierbedrijf; Gb = Gemengd bedrijf

Figuur 2.11 Mutaties van bedrijfstypen tussen 1982 en 1987

Tabel 2.3 Mutaties per bedrijfstype tussen 1982 en 1987

Bedrijfstype	Aard van de mutatie			
	verdwenen in % van 1982	naar ander type in % van 1982	van ander type in % van 1987	gesticht in % van 1987
Akkerbouwbedrijf	12	1	7	5
Tuinbouwbedrijf	15	19	18	5
Graasdierbedrijf	17	23	12	14
Hokdierbedrijf	38	-	33	11
Gemengd bedrijf	13	36	20	4
Totaal	12	8	8	5

De gemiddelde oppervlakte van bedrijven die tussen 1982 en 1987 verdwenen bedroeg ongeveer 11 ha en de gemiddelde omvang

bijna 24 nge. Het betrof dus vooral kleine bedrijven, maar vooral ook bedrijven van oudere bedrijfshoofden, de gemiddelde leeftijd was 61 jaar. Ongeveer 70% van de verdwenen bedrijven was akkerbouwbedrijf in 1982. De gemiddelde leeftijd van het bedrijfshoofd en de omvang van het bedrijf waren voor die groep hetzelfde als voor alle verdwenen bedrijven, de gemiddelde oppervlakte was echter groter.

2.4 Grondverkeer en bedrijfsoppervlakte

2.4.1 Grondverkeer

Voor het grondverkeer is om dezelfde reden als bij de mutaties tussen bedrijfstypen uitgegaan van de veranderingen tussen 1982 en 1987. In West-Zeeuwsch-Vlaanderen is in die periode ongeveer 10% van de grond van gebruiker gewisseld bij opheffing of verkleining van bedrijven (bedrijfsoverdrachten zijn hierbij nog niet inbegrepen). Dit percentage geeft het "vrije" grondverkeer aan, het geeft de groeimogelijkheden van bedrijven weer die er zijn buiten de sfeer van bedrijfsoverdrachten die voor een groot deel "onderhands" plaatshebben binnen de familiekring. Het gevonden percentage (ongeveer 2% per jaar) komt overeen met het beeld dat in diverse andere landinrichtingsgebieden werd aangetroffen. In totaal ging het in West-Zeeuwsch-Vlaanderen om 2300 ha. De verdwenen bedrijven (112) hadden in totaal 1256 ha in gebruik, dat is ruim 11 ha per bedrijf. De bedrijven die kleiner werden (222) krompen gemiddeld 4,7 ha per bedrijf in. Totaal kwam op die manier 1046 ha vrij.

Daarvan namen 60 bedrijven die met meer dan 5 ha inkrompen 78% voor hun rekening (gemiddeld werden deze bedrijven 13,5 ha kleiner). Tegenover de opheffingen en verkleiningen stonden 46 stichtingen (van gemiddeld ruim 10 ha) en 331 vergrotingen (met gemiddeld 4,8 ha), met elkaar is dat ongeveer 2050 ha. Er is dus een tekort van ongeveer 250 ha. Het is heel goed mogelijk dat transacties met geregistreerden buiten het gebied (in dit geval van West-Zeeuwsch-Vlaanderen) hier een rol in spelen. Doordat Aardenburg relatief dicht bij de Belgische grens ligt zou dat daar zwaarder wegen. Het is echter ook mogelijk dat verdwenen bedrijven een deel van de grond in eigen handen houden. Door de grote vraag naar grond langs de grens zou ter plaatse ook de grondprijs worden opgedreven. Een bevestiging van dit vermoeden kan moeilijk worden gegeven aangezien veel meer factoren in het geding zijn waaronder de kwaliteit van de grond. De gemiddelde grondprijs in Zeeland wijkt in ieder geval niet veel af van die in Nederland. In totaal 95 bedrijven werden meer dan 5 ha groter, gemiddeld bedroeg de uitbreiding daarvan 12 ha. De schaalvergroting die het grondverkeer teweeg heeft gebracht komt in tabel 2.4 tot uiting.

Er zijn in de afgelopen periode relatief veel stichtingen geweest van kleine bedrijven, waarschijnlijk vooral van nevenbedrijven waarvan de produktieomvang rond de registratiegrens schommelt. De meeste opheffingen vonden ook onder de kleinere bedrijven plaats. Bedrijfsverkleiningen echter kwamen relatief gezien bij alle onderscheiden grootteklassen ongeveer evenveel voor. In de categorie van 40 tot 50 ha kwamen relatief gezien zowel de meeste verkleiningen als vergrotingen voor.

Opp. in 1982 (ha)	Opp. in 1987						Verdwenen	Aantal bedrijven in 1982
	<10	10-20	20-30	30-40	40-50	>=50		
tot 10	166	13		1			77	257
10 -20	21	125	30	1	1		17	195
20 -30	4	12	105	16	3		8	148
30 -40	2	2	9	89	17	4	3	126
40 -50	2		1	9	49	22	4	87
>= 50		1	1	2	5	85	3	97
Stichting	33	8	2		2	1		
Bedrijven in 1987	228	161	148	118	77	112	Totaal	910
								844

Figuur 2.12 Mutaties van bedrijfsgrootte tussen 1982 en 1987

Tabel 2.4 Mutaties per bedrijfsgrootteklasse tussen 1982 en 1987

Bedrijfsgrootte	Aard van de mutatie				
	verdwenen in % van 1982	in gesticht in % van 1987	in % van 1982		
			<	=	>
Tot 10 ha	30	14	.	65	5
10 tot 20 ha	9	5	11	64	16
20 tot 30 ha	5	1	11	71	13
30 tot 40 ha	2	-	10	71	17
40 tot 50 ha	5	3	14	56	25
50 ha of meer	3	1	9	88	.
Totaal	12	5	8	68	12

2.4.2 Bedrijfsoppervlakte

De gemiddelde oppervlakte van de bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is bijna 27 ha, tegen 21 ha in Aardenburg. In Nederland is de gemiddelde oppervlakte nog geen 16 ha, maar die vergelijking is niet erg zinvol vanwege de totaal afwijkende produktiesamenstelling tussen deze gebieden.

Veel interessanter is het te zien of er binnen de onderscheiden bedrijfstypen sprekende verschillen zijn aan te wijzen tussen West-Zeeuwsch-Vlaanderen, Aardenburg en Nederland. In tabel 2.5 is de verdeling van de bedrijven naar oppervlak voor West-Zeeuwsch-Vlaanderen weergegeven, in tabel 2.6 voor Aardenburg. Voor wat betreft de belangrijkste groep, die van de akkerbouwbedrijven wijken de verdelingen in Nederland en Aardenburg hier niet veel van af. Wel is in tabel 2.7 te zien dat de akkerbouwbedrijven in Aardenburg gemiddeld genomen wat kleiner zijn.

Tabel 2.5 Procentuele verdeling van de bedrijven naar bedrijfsoppervlak en type in West-Zeeuwsch-Vlaanderen

Bedrijfstype	Aantal	Bedrijfsoppervlakte in ha						totaal
		<10	10-20	20-30	30-40	40-50	>=50	
Akkerbouwb.	(659)	23	17	16	15	11	17	100
Tuinbouwb.	(25)	52	32	12	4	-	-	100
Graasdierb.	(46)	52	22	15	11	-	-	100
Hokdierbedr.	(10)	80	20	-	-	-	-	100
Gemengde bedr.	(97)	31	32	20	9	5	3	100
Totaal	(837)	27	20	16	14	9	14	100

Tabel 2.6 Procentuele verdeling van de bedrijven naar bedrijfsoppervlak en type in Aardenburg in 1988

Bedrijfstype	Aantal	Bedrijfsoppervlakte in ha						totaal
		<10	10-20	20-30	30-40	40-50	>=50	
Akkerbouwb.	(141)	28	25	12	15	7	13	100
Tuinbouwb.	(12)	58	25	8	8	-	-	99
Graasdierb.	(21)	33	38	24	5	-	-	100
Hokdierb.	(7)	86	14	-	-	-	-	100
Gemengde bedr.	(40)	35	43	15	1	0	-	100
Totaal	(221)	33	29	13	11	5	9	100

Afhankelijk vanuit welke invalshoek de zaak bekeken wordt kan worden gesproken van een knelpunt of juist niet. Voor de bedrijfsvoering en de continuïteit van de betreffende bedrijven zal een kleine bedrijfsoppervlakte wel een knelpunt kunnen vormen, zeker als ook een hoge intensiteit moeilijk haalbaar is. Voor een gebied als geheel betekent een grote groep kleine bedrijven vaak dat er in de toekomst meer ruimte beschikbaar komt voor bedrijfsvergroting van continuerende bedrijven.

De gemiddeld kleinere bedrijfsoppervlakte van de Nederlandse tuinbouwbedrijven kan worden toegeschreven aan het naar verhouding grote aandeel glastuinbouwbedrijven in Nederland. Verder is van belang dat de graasdierbedrijven in Aardenburg gemiddeld genomen groter zijn dan in West-Zeeuwsch-Vlaanderen, maar wat kleiner dan in Nederland. De gemengde bedrijven in Aardenburg zijn daarentegen duidelijk kleiner dan die in West-Zeeuwsch-Vlaanderen.

Tabel 2.7 Gemiddelde bedrijfsoppervlakte naar type in Nederland, West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg in 1988

Bedrijfstype	Bedrijfsoppervlakte in ha per bedrijf		
	Nederland	West-Zeeuwsch-Vlaanderen	Aardenburg
Akkerbouwbedrijven	31,6	30,0	25,6
Tuinbouwbedrijven	3,7	10,8	10,9
Graasdierbedrijven	18,6	13,2	15,6
Hokdierbedrijven	3,6 *)	8,4	4,1
Gemengde bedrijven	13,2 *)	18,6	14,1
Totaal	15,5	26,8	21,2

*) Gegevens over 1987.

2.5 Bedrijfsomvang en agrarisch inkomen

Van alle bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is 39% kleiner dan 23 nge (dat komt momenteel ongeveer overeen met 80 sbe, een grens die bij het LEI de minimale omvang van de boekhoudbedrijven aangeeft). Onder deze grens bevinden zich veel nevenbedrijven.

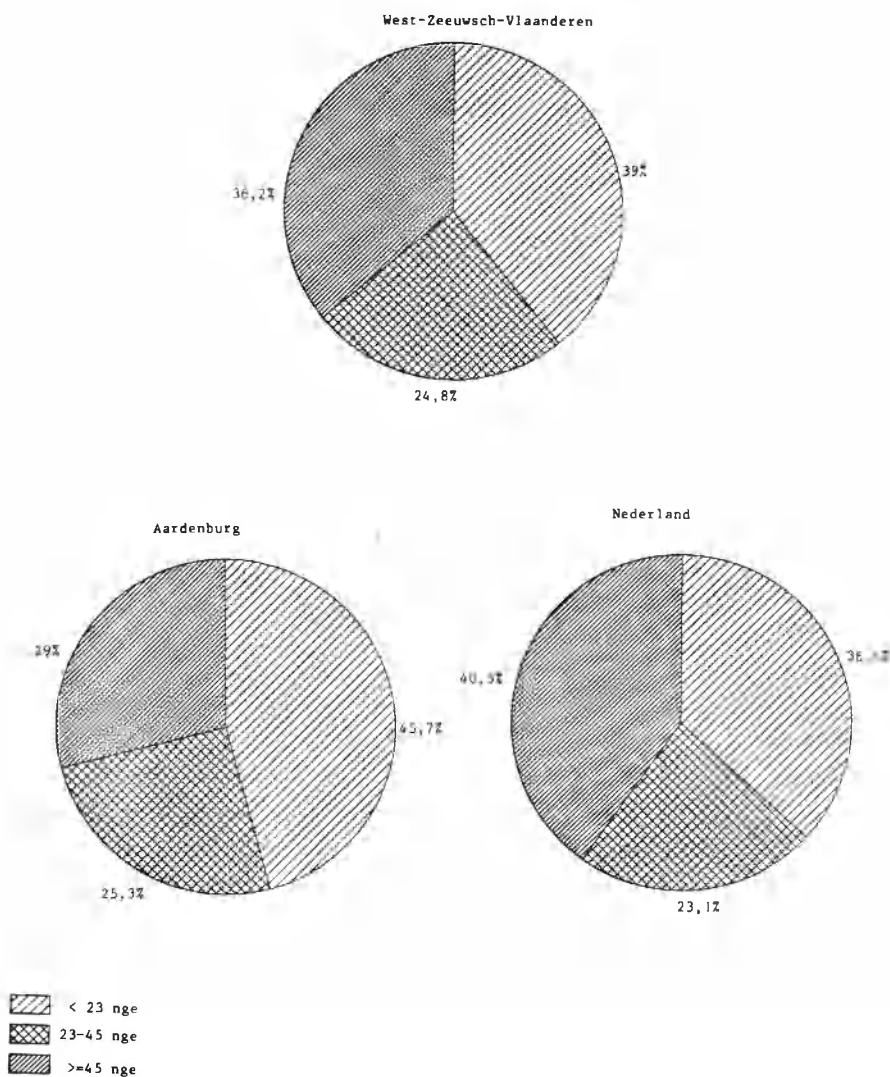
Waarschijnlijk kunnen zelfs vrijwel alle bedrijven in Aardenburg die kleiner zijn dan 23 nge wel worden aangemerkt als nevenbedrijf. Een andere grens die vaak bij het LEI wordt gebruikt is die tussen grotere en kleinere bedrijven. Deze ligt momenteel bij ongeveer 45 nge (zie verder bijlage 1). In West-Zeeuwsch-Vlaanderen is 36% van de bedrijven groter dan 45 nge. In

verhouding tot Nederland is dat een iets geringer aandeel, figuur 2.13 laat dat zien. In Aardenburg is het aandeel van de grotere bedrijven fors kleiner. Het aandeel van de middengroep is overal ongeveer even groot, hetgeen betekent dat er in Aardenburg naar verhouding meer kleine bedrijven voorkomen dan in totaal Nederland. Een deel van deze verschillen hangt wellicht samen met verschillen in produktiesamenstelling.

Wanneer de produktiesamenstelling naar omvang van de bedrijven wordt bezien dan vallen enkele verschillen op (tabel 2.9). Bedrijven met een omvang van minder dan 45 nge hebben over het algemeen meer rundveehouderij, terwijl op de grotere bedrijven meer tuinbouw voorkomt. Overige veehouderij komt het meest voor bij bedrijven met een omvang van meer dan 45 nge of van minder dan 23 nge. In het eerste geval gaat het vooral om intensieve veehouderij, in het tweede geval vooral om overig vee zoals schapen. Uit deze tabel blijkt verder nog eens dat West-Zeeuwsch-

Tabel 2.8 Produktiesamenstelling naar omvang in 1988 in West-Zeeuwsch-Vlaanderen, Aardenburg en Nederland uitgedrukt in procenten van de totale produktie

Produktierichting	Bedrijfsomvang in nge			
	< 23	23-45	> 45	totaal
West-Zeeuwsch-Vlaanderen				
akkerbouw	76	79	82	81
rundveehouderij	14	14	8	10
tuinbouw	5	4	7	6
overig veehouderij	6	3	3	4
	---	---	---	---
totaal	100	100	100	100
Aardenburg				
akkerbouw	65	64	68	67
rundveehouderij	21	26	12	17
tuinbouw	5	6	13	10
overig veehouderij	9	4	6	6
	---	---	---	---
totaal	100	100	100	100
Nederland				
akkerbouw	18	13	16	16
rundveehouderij	42	51	35	38
tuinbouw	18	17	34	30
overig veehouderij	22	19	15	16
	---	---	---	---
totaal	100	100	100	100

Figuur 2.13 Procentuele verdeling van de bedrijven ingedeeld naar bedrijfsomvang in West-Zeeuwsch-Vlaanderen, Aardenburg en Nederland

Vlaanderen een typisch akkerbouwgebied is en dat Aardenburg daar iets van afwijkt door relatief veel veehouderij (ongeacht de bedrijfsomvang). In Nederland is driekwart van de produktie in handen van grotere bedrijven (>45 nge). In West-Zeeuwsch-Vlaanderen en in Aardenburg is dat duidelijk minder (tabel 2.9). Dit verschil hangt onder meer samen met het grotere aandeel dat de tuinbouw in Nederland heeft.

Tabel 2.9 Aandeel van de produktie naar omvang van de bedrijven in Nederland, West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg

Gebied	Bedrijfsomvang in nge			
	< 23	23-45	> 45	totaal
Nederland	8	17	75	100
West-Zeeuwsch-Vlaanderen	11	21	68	100
Aardenburg	15	24	61	100

Kleine bedrijven (< 23 nge) hebben naar verhouding maar een klein deel van de grond in gebruik. In West-Zeeuwsch-Vlaanderen is dat 12% en in Aardenburg 18%. De potentiële bijdrage die deze bedrijven kunnen leveren aan de groei van grotere bedrijven is dus betrekkelijk gering.

Voorals veel akkerbouw- en gemengde bedrijven in Aardenburg hebben een geringe omvang in vergelijking met dergelijke bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen of in Nederland. Of dit is toe te schrijven aan een lagere intensiteit, danwel aan een geringere bedrijfsoppervlakte zal in het volgende hoofdstuk duidelijk worden.

Tabel 2.10 Bedrijfsoppervlakte in ha naar omvang van de bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen, Aardenburg en Nederland, in 1988

Bedrijfsomvang	Gebied		
	West-Zeeuwsch-Vlaanderen	Aardenburg	Nederland
<23 nge	8,4	8,2	6,1
23-45 nge	24,0	21,6	13,9
>=45 nge	48,8	41,4	25,0
Totaal	26,8	21,2	15,5

2.6 Kenmerken van de beroepsbevolking

2.6.1 Aantal arbeidskrachten

In het landinrichtingsgebied Aardenburg werken op 221 bedrijven in totaal 365 mensen, 259 mannen en 106 vrouwen. Het aantal arbeidskrachten per bedrijf bedraagt hiermee 1,65 en dit is precies evenveel als in geheel West-Zeeuwsch-Vlaanderen. Naar type bezien komt in Aardenburg een relatief gering aantal vrouwelijke arbeidskrachten voor bij akkerbouwbedrijven. In West-Zeeuwsch-Vlaanderen geldt dat ook voor graasdierbedrijven. De tuinbouwbedrijven hebben volgens verwachting een hoge arbeidsbezetting. De arbeidsbezetting neemt, eveneens volgens verwachting, toe met de bedrijfsomvang (tabel 2.11). Dat geldt voor alle bedrijfstypen. Op akkerbouwbedrijven met een omvang van meer dan 23 nge werken bijvoorbeeld 1,81 arbeidskrachten per bedrijf (dat is 14% meer dan op alle bedrijven). Bij vergelijking tussen alle bedrijven en bedrijven met een omvang van meer dan 23 nge treedt de sterkste toename van de arbeidsbezetting echter op bij de gemengde bedrijven (27%), op de voet gevolgd door graasdierbedrijven (24%).

Tabel 2.11 Het aantal arbeidskrachten (alle) per bedrijf naar bedrijfstype en bedrijfsomvang in Aardenburg en West-Zeeuwsch-Vlaanderen in 1988

Bedrijfstype	Arbeidskrachten/bedrijf *)					
	Aardenburg			West-Zeeuwsch-Vlaanderen		
	mannen	vrouwen	totaal	mannen	vrouwen	totaal
Akkerbouw	1,16	0,39	1,55	1,18	0,41	1,59
Tuinbouw	1,75	0,75	2,50	2,04	0,68	2,72
Graasdier	1,14	0,62	1,76	1,09	0,41	1,50
Hokdier	1,00	0,57	1,57	1,00	0,60	1,60
Gemengd	1,08	0,63	1,71	1,25	0,57	1,82
<23 nge	0,99	0,35	1,34	0,94	0,29	1,23
23-45 nge	1,18	0,39	1,57	1,12	0,50	1,62
>=45 nge	1,45	0,77	2,22	1,56	0,55	2,11
Totaal	1,17	0,48	1,65	1,21	0,44	1,65

*) Alle arbeidskrachten.

Opgemerkt kan worden dat in West-Zeeuwsch-Vlaanderen op 185, meest kleine bedrijven geen arbeidskrachten voorkomen die meer

dan 20 uur per week (mee)werken. Dergelijke bedrijven kunnen het werk ook door loonwerkers laten uitvoeren, of het land verhuren.

2.6.2 Leeftijd en bedrijfsopvolging

Bijna twee derde (63%) van de bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen heeft een bedrijfshoofd dat ouder is dan 50 jaar. In Nederland is in hetzelfde jaar 56% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. Evenals in Nederland is in West-Zeeuwsch-Vlaanderen sinds 1984 niet veel vergrijzing opgetreden (tabel 2.12). De leeftijdsverdeling van de bedrijfshoofden veranderde na 1984 maar weinig. Naar verhouding nam het aantal bedrijfshoofden in de hoogste leeftijdscategorie licht toe.

Van alle hoofdberoepsbedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder in 1984 (dat zijn de bedrijven waarover gegevens met betrekking tot bedrijfsopvolging bekend zijn) had 30% een opvolger. Van deze bedrijven was in 73% van de gevallen hetzelfde bedrijfshoofd in 1988 nog steeds actief, 9% bleek daadwerkelijk te zijn overgenomen en 19% verdween uit de registratie. Daartegenover staat dat van de bedrijven die in 1984 geen opvolger hadden 4% toch werd overgenomen, 83% van de bedrijfshoofden actief bleef en 13% niet meer werd geregistreerd in 1988. Dat laatste is een lager percentage dan bij de bedrijven die wel een opvolger opgaven. Een verklaring hiervoor kan worden gezocht in het feit dat het opvolgingspercentage bij bedrijfshoofden jonger dan 55 jaar in 1984 beduidend lager lag dan bij oudere bedrijfshoofden. Beneden 55 jaar is in veel gevallen de opvolgingssituatie kennelijk nog niet duidelijk, waarschijnlijk omdat dan veel kinderen nog te jong zijn om een definitieve keuze te maken. Dat is ook de reden waardoor vaker dan bij de bedrijven die wel een opvolger hadden nog steeds hetzelfde bedrijfshoofd actief is. Uiteindelijk is 27% van de bedrijven waarvan het oude hoofd stopte

Tabel 2.12 Leeftijd bedrijfshoofd en opvolgingssituatie (hoofdberoepsbedrijven)

Leeftijd van het bedrijfshoofd	Aandeel bedrijfs- hoofden (%)		Bedrijven met op- volger (%)	
	1984	1988	1984	1988
tot 40 jaar	17	16	.	.
40 - 50 jaar	21	21	.	.
50 - 55 jaar	15	14	26	48
55 - 60 jaar	15	14	34	45
60 jaar en ouder	32	35	31	42
Totaal	100	100	30	44

overgenomen. In verhouding tot het opvolgingspercentage in 1984 is dat een iets lager percentage. Van bedrijven met een omvang van 23 nge of meer werd 38% voortgezet.

In 1988 zien we de opvolgingspercentages sterk toenemen, ook bij bedrijfshoofden tussen 50 en 55 jaar (daar is het opvolgingspercentage nu zelfs hoger dan bij de andere categorieën). Op bedrijven met een omvang van 23 nge of meer ligt het percentage bedrijven met een opvolger gemiddeld 12%-punten hoger dan gerekend over alle hoofdberoepsbedrijven. In dit geval hebben de bedrijfshoofden in de hoogste leeftijdscategorie het hoogste percentage opvolgers, de volgorde is wat dat betreft dus omgekeerd. Dit geeft nog eens aan dat veel kleine bedrijven zijn te vinden met een bedrijfshoofd in de hoogste leeftijdscategorie.

In Aardenburg, waar het percentage oudere bedrijfshoofden bijna hetzelfde is als in West-Zeeuwsch-Vlaanderen, is het gemiddelde opvolgingspercentage wat lager (37%). Opmerkelijk daarbij is dat in Aardenburg het opvolgingspercentage gerekend over kleine hoofdberoepsbedrijven (<30 ha) niet veel lager is dan dat over grote hoofdberoepsbedrijven (≥30 ha), terwijl in West-Zeeuwsch-Vlaanderen dat percentage gestaag toeneemt met de bedrijfsoppervlakte. Overigens kan worden geconstateerd dat het percentage oudere bedrijfshoofden in West-Zeeuwsch-Vlaanderen op bedrijven van minder dan 30 ha hoger is (68%) dan op bedrijven van 30 ha of meer (55%). Dat aspect speelt in Aardenburg sterker dan in West-Zeeuwsch-Vlaanderen (69% om 47%).

2.6.3 Nevenactiviteiten van bedrijfshoofden

Van alle bedrijfshoofden in West-Zeeuwsch-Vlaanderen geeft 21% aan een nevenberoep te hebben. In driekwart van die gevallen wordt aan het nevenberoep meer tijd besteed dan aan het landbouwbedrijf. Van bedrijven met een omvang van 23 nge of meer heeft maar 5% een nevenberoep, terwijl dat voor bedrijven beneden die grens voor 57% opgaat. Onder graasdierbedrijven komen naar verhouding in West-Zeeuwsch-Vlaanderen meer nevenbedrijven voor dan bij enig ander type.

In ongeveer 15% van de gevallen heeft het nevenberoep betrekking op de agrarische sector, bijvoorbeeld in de vorm van dienstverlening of handel in landbouwprodukten. In 11% van de gevallen geeft het bedrijfshoofd aan rustend te zijn. De overige bedrijven hebben een nevenactiviteit buiten de agrarische sector, of dat vanwege zijn aard niet goed bij een bepaalde categorie is onder te brengen. Het beeld in Aardenburg wijkt niet veel af van dat in West-Zeeuwsch-Vlaanderen.

2.7 Agrarisch inkomen

De begrippen bedrijfsomvang en inkomen staan in sterk verband met elkaar. De bedrijfsomvang wordt uitgedrukt in Nederland-

se grootte-eenheid (nge) wat een afgeleide is van het bruto-standaard saldo (bss) en staat voor een bepaald gestandaardiseerd bedrag aan bruto-toegevoegde waarde (Poppe, 1986). Dit normbedrag geeft aan welke saldo met een bepaald produkt (gewas of dier) kan worden behaald onder gemiddelde (normale) omstandigheden en bij een doelmatige bedrijfsvoering. Meer nog dan het geval was bij het tot nu toe in gebruik zijnde begrip "standaardbedrijfseenheden" (sbe) kunnen/zullen hierop per individueel bedrijf afwijkingen bestaan. Sommige verschillen zijn wellicht eenvoudig terug te voeren op bepaalde kenmerken zoals bedrijfsoppervlakte en bedrijfsomvang. Wanneer in een regio het gemiddelde beeld wat betreft die kenmerken te zeer afwijkt van het gemiddelde beeld in Nederland dan is de norm geen zuivere indicator meer voor de bruto-toegevoegde waarde. Hierop kan op veel manieren een correctie worden toegepast. De meest gangbare bestaat eruit om voor bepaalde groepen uit het betreffende gebied een inkomensbedrag per nge (het normbedrag) uit te rekenen en dat bedrag te vermenigvuldigen met het aantal nge per individueel bedrijf. Tevens kan op deze wijze met een breder scala aan inkomensbegrippen worden gewerkt.

In dit onderzoek is voor de schatting van de arbeidsopbrengst gebruik gemaakt van een methode die op het LEI voor onderzoek ten behoeve van het voorbereidingsschema landinrichting is ontwikkeld. Daarbij is de arbeidsopbrengst per nge berekend voor circa 100 categorieën bedrijven ingedeeld naar bedrijfstype en bedrijfsomvang. Dit betreft de gemiddelde arbeidsopbrengst over de boekjaren 1985/86, 1986/87 en 1987/88. Voor de tuinbouw-tak is gerekend met het gemiddelde van de jaren 1985, 1986 en 1987. Per bedrijf kan nu de arbeidsopbrengst worden berekend door de arbeidsopbrengst per nge van de categorie waartoe het bedrijf behoort te vermenigvuldigen met de omvang (in nge) van het bedrijf. Bedrijven kleiner dan 23 nge komen niet in het boekhoudnet

Tabel 2.13 Bedrijven naar omvang en arbeidsopbrengst per arbeidskracht in West-Zeeuwsch-Vlaanderen in 1988 (raming)

Arbeitsopbrengst per arbeidskracht *) (in guldens)	Bedrijfsomvang	
	23 nge of groter	alle bedrijven
Geen arbeidskrachten >20 uur	14	185
Tot 25000	439	592
25000 - 35000	33	34
35000 - 50000	14	15
50000 of meer	11	11
Totaal	511	837

*) Meer dan 20 uur per week werkzaam.

voor. Voor deze categorie kunnen dus eigenlijk geen gefundeerde uitspraken worden gedaan. Omdat het hier om een globale schatting van de arbeidsopbrengst gaat is besloten aan bedrijven die kleiner zijn dan 23 nge een norm toe te kennen die overeen komt met de kleinste bedrijven uit het boekhoudnet.

In 1988 was de gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidskracht in West-Zeeuwsch-Vlaanderen ongeveer 12000 gulden (tabel 2.15). Dat is ver beneden de loonkosten van iemand met een minimum inkomen (ongeveer 35000 gulden). Vooral akkerbouwbedrijven hebben de laatste jaren een laag arbeidsinkomen. De tuinbouwbedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen zijn de enige die gemiddeld genomen in de buurt komen van het minimumloonkostenniveau. Bedrijven met een inkomen van meer dan 25000 gulden per arbeidskracht zijn bijna zonder uitzondering groter dan 23 nge.

Nu gaat een vergelijking met het minimumloonkostenniveau wel in enkele opzichten mank. De ondernemers in de agrarische sector werken bijna allemaal een volledige of zelfs meer dan volledige werkweek, ongeacht de bedrijfsomvang. Voor gespecialiseerde akkerbouwbedrijven komt dit neer op ongeveer 2000 uur per volwaardige arbeidskracht op jaarbasis, voor de overige bedrijven is dat 2400 uur per arbeidskracht. Voor de eigen arbeid kan met een lagere beloning per uur worden volstaan omdat het buiten de agrarische sector vaak niet mogelijk is zoveel uren werk te verrichten. Bovendien wordt bij de bedrijfsovername een voordeel geboden. Daarnaast zijn er nog enkele verschillen die een zuivere vergelijking bemoeilijken, zoals de manier waarop men zich indekt tegen ziektekosten en dergelijke.

Tabel 2.14 Bedrijven naar omvang en arbeidsopbrengst per bedrijf in West-Zeeuwsch-Vlaanderen in 1988 (raming)

Arbeitsopbrengst per bedrijf (in guldens)	Bedrijfsomvang	
	23 nge of groter	alle bedrijven
Tot 25000	402	724
25000 - 35000	48	50
35000 - 50000	29	30
50000 of meer	32	33
Totaal	511	837

*Tabel 2.15 Arbeidsopbrengst per bedrijf en per arbeidskracht
naar type en omvang in West-Zeeuwsch-Vlaanderen in
1988 (raming)*

Bedrijfstype	Bedrijfsomvang			
	23 nge of groter		alle bedrijven	
	arbeidsop- brengst per be- drijf	arbeidsop- brengst per arbeids- kracht *)	arbeidsop- brengst per be- drijf	arbeidsop- brengst per arbeids- kracht *)
Akkerbouwbedr.	14777	11279	10280	10006
Tuinbouwbedr.	62058	31029	52049	32531
Graasdierbedr.	44764	28599	24583	26925
Hokdierbedr.	18086	12057	10284	10284
Gemengde bedr.	20748	10920	12652	10059
Totaal	18402	13097	12588	11825

*) Meer dan 20 uur per week werkzaam.

3. De productiesectoren

3.1 Akkerbouw

3.1.1 Inleiding

Het zwaartepunt van de bedrijvigheid ligt zowel in West-Zeeuwsch-Vlaanderen als in Aardenburg nadrukkelijk bij de akkerbouw. In deze paragraaf wordt deze sector nader belicht waarbij de nadruk zal liggen op de groep van akkerbouwbedrijven. Die hebben immers meer dan 90% van de akkerbouwproductie in handen (zie hoofdstuk 2). De structuur van de akkerbouwbedrijven zal voornamelijk worden beschreven aan de hand van twee belangrijke kenmerken: de bedrijfsoppervlakte en het bouwplan. Daarbij zal de ontwikkeling van gecontinueerde bedrijven in Aardenburg worden afgezet tegen die in West-Zeeuwsch-Vlaanderen.

3.1.2 Bedrijfsoppervlakte en verkaveling

De verdeling van de akkerbouwbedrijven naar bedrijfsoppervlak is reeds in hoofdstuk 2 aan de orde geweest. Daaruit kwam naar voren dat de akkerbouwbedrijven in Aardenburg gemiddeld genomen kleiner zijn dan dergelijke bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen of in Nederland. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte is 25,6 ha in Aardenburg tegen 30,0 ha in West-Zeeuwsch-Vlaanderen. Het gemiddelde aantal kavels per bedrijf is in Aardenburg op akkerbouwbedrijven iets groter dan in West-Zeeuwsch-Vlaanderen (5.2 tegen 4.6). Dat resulteert in een gemiddelde kaveloppervlakte van ongeveer 5 ha in Aardenburg tegen 6,5 ha in West-Zeeuwsch-Vlaanderen. Over het algemeen neemt de gemiddelde kaveloppervlakte toe met de bedrijfsoppervlakte (van 2 tot 3 ha op bedrijven kleiner dan 10 ha, tot 9 ha op grote bedrijven) en met de bedrijfsomvang. Bedrijven met een omvang van meer dan 23 nge hebben in West-Zeeuwsch-Vlaanderen gemiddeld 5,7 kavels met een gemiddelde oppervlakte van 7,4 ha. In Aardenburg is dat respectievelijk 6,5 en 6. Wanneer wordt uitgegaan van een kavelgrootte die minimaal een vierde is van de bedrijfsoppervlakte, dan voldoen vooral de grotere bedrijven daar niet aan. Wanneer tabel 3.1 in ogenschouw wordt genomen dan blijkt dat de gecontinueerde akkerbouwbedrijven ook in ontwikkeling zijn achtergebleven. Terwijl in West-Zeeuwsch-Vlaanderen de schaalvergroting gestaag verder ging was in Aardenburg af en toe eerder sprake van een omgekeerde ontwikkeling. Akkerbouwbedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen zijn ook meer in oppervlakte toegenomen dan dergelijke bedrijven in Nederland. De oorzaak daarvan kan echter worden gezocht in de ontwikkeling van het aantal akkerbouwbedrijven. Tussen 1978 en 1988 is het aantal akkerbouwbedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen met 2%

toegenomen, terwijl de groei landelijk 12% bedroeg. Bedrijven die door ontmenging tot het akkerbouwtype zijn gaan behoren zijn over het algemeen niet de grootste. De groei van gecontinueerde akkerbouwbedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is relatief gezien ongeveer gelijk aan de groei van alle akkerbouwbedrijven in dat gebied. De schaalvergroting in de akkerbouwsector is relatief achtergebleven in vergelijking met andere sectoren. Voor een deel komt dat door het hoge absolute niveau waarop de akkerbouw al is.

Tabel 3.1 Ontwikkeling van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in ha van gecontinueerde akkerbouwbedrijven in Aardenburg (110) en West-Zeeuwsch-Vlaanderen (526) en van alle akkerbouwbedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen (649) en in Nederland (15253) (indexcijfers; 1978=100)

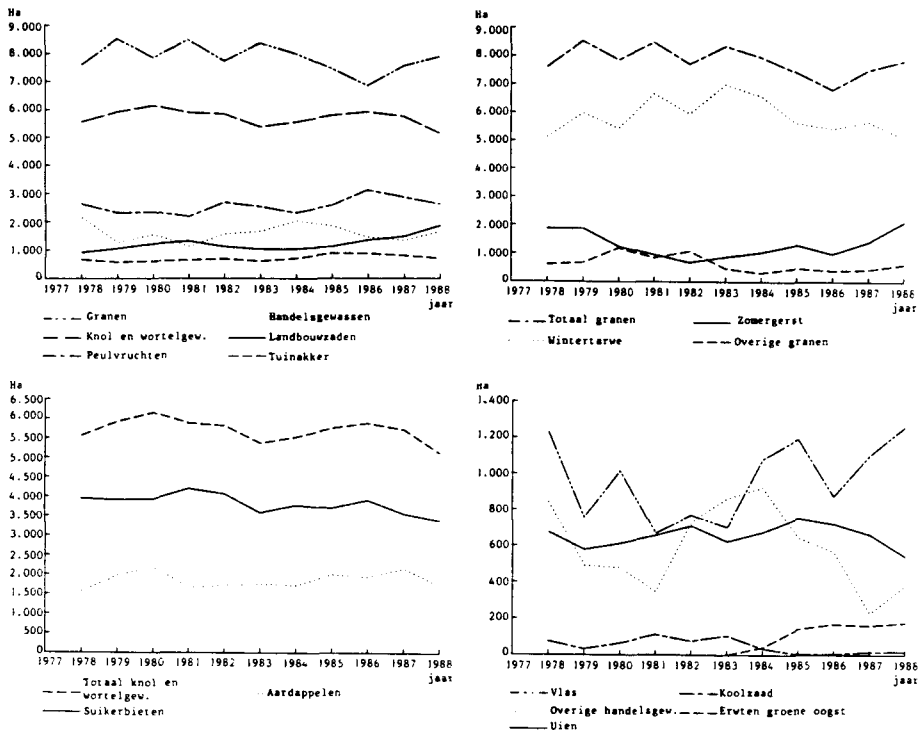
Jaar	Gebied			
	Aardenburg a)	West-Zeeuwsch- Vlaanderen a)	West-Zeeuwsch- Vlaanderen b)	Nederland b)
1979	103	103	103	101
1980	102	103	100	102
1981	100	104	102	99
1982	99	104	101	99
1983	99	106	104	99
1984	99	106	105	99
1985	100	106	105	99
1986	100	106	103	101
1987	101	107	105	101
1988	100	107	106	102

a) Gecontinueerde bedrijven tussen 1978 en 1988. In ieder geval in 1988 geregistreerd als akkerbouwbedrijf; b) Alle akkerbouwbedrijven.

3.1.3 Bouwplan

Zowel in West-Zeeuwsch-Vlaanderen als in Aardenburg wordt een grote verscheidenheid aan gewassen geteeld. Deze gevarieerde produktie geeft de geschiktheid van de bodem aan voor alle soorten van akkerbouwgewassen en is gebaseerd op een infrastructuur die in de loop van vele jaren is opgebouwd. De beschrijving is daarom voor het grootste deel gebaseerd op ontwikkelingen van een zestal gewasgroepen en gaat slechts bij uitzondering in op afzonderlijke gewassen. Figuur 3.1 geeft een overzicht van de ontwikkeling van de arealen van alle gewassen en gewasgroepen in West-Zeeuwsch-Vlaanderen. Een aantal gewassen wordt weliswaar in geringe hoeveelheden verbouwd, te zamen maken ze toch een aanzien-

lijk percentage uit van het totale areaal. Het gevarieerde bouwplan brengt met zich mee dat de ziektedruk over het algemeen lager is dan elders in Nederland. Dat is met name van belang wanneer een rem wordt gezet op de chemische bestrijding van ziekten en plagen.

Figuur 3.1 Ontwikkeling arealen van verschillende gewasgroepen in West-Zeeuwsch-Vlaanderen tussen 1978 en 1988

Uit de figuur spreekt over het algemeen een zekere mate van stabiliteit wat de gewasgroepen aangaat. De ontwikkeling van het areaal granen vertoont echter vrij heftige schommelingen tot 1983, daarna wordt een dalende trend ingezet die vier jaar aanhoudt. Na 1986 is sprake van een fors herstel. Het areaal landbouwzaden neemt vanaf 1985 per jaar met meer dan 100 ha toe. Binnen de gewasgroepen is soms van veel minder stabiliteit sprake. Met name de handelsgewassen, maar ook de uien laten relatief grote schommelingen zien. Dat is niet het geval bij een intensief gewas als suikerbieten met een zware marktordening. Daarvan wordt natuurlijk zo goed mogelijk het quotum vol gemaakt.

Tabel 3.2 Het gemiddelde bouwplan van gecontinueerde akkerbouw-bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg in 1978 en 1988

Oppervlakte in het bouwplan van gewas (ha)	Gebied			
	West-Zeeuwsch-Vlaanderen		Aardenburg	
	1978	1988	1978	1988
Graan	10,7	12,2	8,9	9,8
Peulvruchten	3,9	4,2	4,0	3,8
Handelsgewas	3,0	2,7	2,0	2,3
Aardappelen	1,9	2,8	2,2	3,0
Suikerbieten	5,6	5,4	4,4	4,0
Landbouwzaden	1,4	3,0	1,0	1,9
Tuinakkergewas	1,1	1,2	1,4	1,5
Totaal	27,6	31,5	23,9	26,3

Tabel 3.2 laat de ontwikkeling zien van het gemiddelde bouwplan van gecontinueerde akkerbouwbedrijven in Aardenburg en West-Zeeuwsch-Vlaanderen. Alleen de belangrijkste gewassen en de gewasgroepen zijn daarin opgenomen. De tabel maakt duidelijk dat de gemiddelde bouwplannen van beide gebieden niet veel van elkaar verschillen. Ook de ontwikkelingen tussen 1978 en 1988 liepen voor het grootste deel parallel aan elkaar. Beide gebieden kenmerken zich door vrij ruime mogelijkheden voor een goed afgewogen gewaskeuze (alleen voor de meer intensieve tuinbouwteelten in de open grond moet een voorbehoud worden gemaakt in verband met het brakke grond/oppervlaktewater).

Een van de belangrijkste kenmerken van het bouwplan is het tijdelijke karakter ervan. Door vruchtwisseling kan het bouwplan per bedrijf van jaar tot jaar verschillen (hoewel in de meeste gevallen zal worden getracht geen grote veranderingen in het bouwplan aan te brengen). Toch is het zinvol de bedrijven in te delen naar het aandeel van de gewassen in een bepaald jaar. Dat geeft in ieder geval een indruk op hoeveel bedrijven van een nauw dan wel van een ruim bouwplan kan worden gesproken. Bedrijven met een ruim bouwplan hebben haast automatisch ook een ruime vruchtwisseling. Bedrijven met een nauw bouwplan hebben niet noodzakelijkerwijs ook een nauwe vruchtwisseling. Het is, in verband met de ziektedruk, van belang eventuele belemmeringen voor een ruime vruchtwisseling die zouden kunnen voortvloeien uit externe produktieomstandigheden te onderkennen en zo mogelijk weg te nemen. Gezien echter de ruime mogelijkheden die hierboven zijn geschetst, zijn daarmee in West-Zeeuwsch-Vlaanderen nauwelijks problemen te verwachten. Van meer belang lijken daarom eventuele be-

perkingen op het bouwplan die de vruchtwisselingseisen zelf (kunnen) opleggen. Die kunnen bijvoorbeeld kleine bedrijven ervan weerhouden jaar in jaar uit vooral intensieve teelten toe te passen. In hoeverre er in dat kader een verband bestaat tussen de verkaveling en het bouwplan is een punt dat nog nader kan worden onderzocht. Naar het oordeel van enkele streekkenners in het niet uit te sluiten dat aardappelland beter verhuurbaar is wanneer het een grote kavel betreft.

Tabel 3.3 laat voor een aantal gewassen de verdeling zien van de bedrijven naar aandeel van het betreffende gewas. De tabel laat zich als volgt lezen: In West-Zeeuwsch-Vlaanderen heeft 8% van de akkerbouwbedrijven geen granen, 12% heeft tot een kwart van het bouwplan gevuld met granen, 54% heeft een kwart tot de helft beteeld met granen, enzovoort. Vervolgens gaan tabellen 3.3 en 3.4 respectievelijk in op de verdeling van de bedrijven naar aantal gewassen in het bouwplan en naar de intensiteit in nge per ha cultuurgrond, in beide gevallen ook naar bedrijfsoppervlakte uitgesplitst.

Uit tabel 3.3 komt naar voren dat op slechts enkele bedrijven een zeer nauw bouwplan voorkomt in 1988. Het gaat daarbij vooral om kleine (neven)bedrijven die ook vaak het werk uitbesteden. Veruit de meeste bedrijven hebben een intensiteit tussen een en twee nge per ha cultuurgrond. Op 12% van de bedrijven komt een gewas(groep) voor die meer dan driekwart van de totale oppervlakte inneemt. Het aantal bedrijven waar een bepaald gewas meer dan

Tabel 3.3 Procentuele verdeling van de bedrijven naar aandeel van diverse gewassen in het bouwplan in 1988 in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg

Gebied/gewas	Aandeel in bouwplan				
	0%	0-25%	25-50%	50-75%	75-100%
West-Zeeuwsch-Vlaanderen					
- granen	8	12	54	19	7
- suikerbieten	21	67	9	1	1
- aardappelen	57	38	3	1	1
- peulvruchten	33	54	11	1	1
- handelsgewas	55	34	7	1	1
- landbouwzaden	58	33	7	1	1
Aardenburg					
- granen	9	17	44	23	6
- suikerbieten	25	65	9	0	1
- aardappelen	52	38	4	4	1
- peulvruchten	35	44	16	2	2
- handelsgewas	60	26	9	4	2
- landbouwzaden	70	26	4	0	1

de helft van de oppervlakte inneemt is reeds veel groter (36%). Tussen West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg komen weinig verschillen in het bouwplan voor. Slechts drie keer bedraagt het verschil in tabel 3.3 tien of meer procentpunten.

Dat vooral enkele kleine bedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen een nauw bouwplan hebben maakt tabel 3.4 duidelijk. Op deze bedrijven beperken de vruchtwisselingseisen misschien een vrije gewaskeuze. Tabel 3.5 laat zien dat juist een aantal kleine bedrijven een lage intensiteit van het bouwplan heeft. Dat terwijl op deze bedrijven de behoefte aan een hoge intensiteit het grootst zal zijn, tenminste wanneer het bedrijfshoofd geen nevenberoep heeft en het bedrijf op continuïteit gericht is. Een hoge intensiteit kunnen deze kleine bedrijven door hun nauwe bouwplan slechts periodiek bereiken. Deze groep, die vooral kan worden gezocht bij bedrijven tussen 20 en 30 ha, is in West-Zeeuwsch-Vlaanderen waarschijnlijk vrij beperkt (hetgeen overigens niet wegneemt dat de geringe bedrijfsoppervlakte van deze bedrijven op zichzelf wel als een groot knelpunt kan worden ervaren).

Voor bedrijven waar het bedrijfshoofd een nevenberoep uitoefent, of voor bedrijven die niet op continuïteit zijn gericht is moeilijk aan te geven in hoeverre hier van een probleem kan worden gesproken. Voor de bedrijven die groter zijn dan 30 ha, zijn er nauwelijks problemen met het bouwplan.

Tabel 3.4 Aantal bedrijven naar aantal gewassen in 1988 en bedrijfsoppervlakte in West-Zeeuwsch-Vlaanderen

Bedrijfsoppervlakte (ha)	Aantal gewassen in 1988						Totaal
	1	2	3	4	5	>=6	
Tot 10 ha	61	58	26	9	0	0	154
10 -20 ha	8	21	40	33	10	1	113
20 -30 ha	0	5	17	53	29	3	107
30 -40 ha	0	1	6	42	42	9	100
40 ha of meer	2	1	11	42	87	43	186
Totaal	71	86	100	179	168	56	660

Behalve bij een grotere bedrijfsoppervlakte is de intensiteit wellicht ook hoger bij oudere bedrijfshoofden met een opvolger. In de meeste gevallen is de arbeidsbezetting in die situatie immers (tijdelijk) zwaarder en is een hoger inkomen van dezelfde oppervlakte gewenst. Deze bedrijven hebben gemiddeld 1% meer hakvruchten in hun bouwplan. Het is de vraag of dat een verschil van betekenis is.

Tabel 3.5 Aantal bedrijven naar intensiteit van de cultuurgrond en bedrijfsoppervlakte in West-Zeeuwsch-Vlaanderen in 1988

Bedrijfsoppervlakte (ha)	Intensiteit (nge/ha)				Totaal
	< 1	1-1.5	1.5-2	2 of >	
Tot 10 ha	28	98	20	8	154
10 -20 ha	13	87	10	3	113
20 -30 ha	3	85	18	1	107
30 -40 ha	0	72	26	2	100
40 ha of meer	0	140	44	2	186
Totaal	44	482	118	16	660

3.1.4 Kilogramopbrengsten en saldi van enige gewassen

De keuze van het bouwplan door de ondernemer zal voor zover randvoorwaarden (vruchtwisseling) het toelaten vooral worden ingegeven door de te behalen saldi (van de opbrengsten minus de toegerekende kosten) per ha. Dit zal sterker het geval zijn wanneer cultuurgrond op zijn bedrijf schaars is. Wanneer arbeid een beperkende factor is dan zal ook het saldo per uur meetellen. Het maximale areaal dat een persoon kan bewerken is kleiner bij arbeidsintensieve gewassen. Bij een toenemende bedrijfsoppervlakte zal dus geleidelijk aan moeten worden omgezien naar extensievere gewassen, of men zal vreemde arbeidskrachten moeten gaan aantrekken. (In eerste instantie kan vaak worden overgegaan tot de inzet van goedkopere gezinsarbeid, hoewel een lage beloning daarvan ook niet altijd verstandig is in verband met de latere bedrijfsverdracht). Het uurloon van een volwassen arbeidskracht bedroeg in 1987/88 f 28,28 (bruto, inclusief sociale lasten en diplomatoeslagen). Indien ook de eigen arbeid op deze manier wordt beloond en van het oorspronkelijke saldo wordt afgetrokken dan verandert het beeld niet essentieel (tabel 3.6). Zelfs bij inzet van vreemde arbeidskrachten is het nieuwe saldo per ha van veel intensieve gewassen gemiddeld hoger dan dat van granen (wintertarwe). Weliswaar ligt het saldo (opbrengsten minus toegerekende kosten) per arbeidsuur uitgedrukt voor granen hoger dan dat van intensieve gewassen (tabel 3.8), maar wegen de kosten voor grond dermate zwaar dat deze uiteindelijk de doorslag geven. Wat de betekenis van dit alles is voor de in de toekomst te verwachten ontwikkelingen komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

Het gemiddelde saldo over een reeks van jaren van wintertarwe in het Zuidwestelijk Zeekleigebied (BUL-landbouwgebied) ligt volgens tabel 3.6 hoger dan dat gemiddelde in Nederland. Bij een statistische toets kan worden vastgesteld (met een betrouwbaar-

heid van 95%) dat hier van een significant verschil kan worden gesproken. De conclusie dat het gemiddelde saldo per ha van wintertarwe in het Zuidwesten hoger is dan dat in Nederland is gerechtvaardigd. Op dezelfde wijze is vastgesteld dat de saldi van zomergerst, consumptie-aardappelen, suikerbieten, zaaiuien en graszaad allen significant verschillen en derhalve afwijken van die in Nederland. Het saldo van consumptie-aardappelen en van zaaiuien in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is lager dan dat in Nederland. De saldi van de andere gewassen zijn hoger dan in Nederland. In een aantal gevallen is wellicht het verschil in kilogramopbrengsten de belangrijkste oorzaak voor het bestaan van die verschillen in saldi. Meestal is de opbrengst in het Zuidwestelijk kleigebied hoger, bijvoorbeeld voor granen en suikerbieten. Voor consumptie-aardappelen is ze echter doorgaans lager in het Zuidwesten. In sommige andere gevallen lijkt de invloed van de prijs belangrijker (zomergerst, graszaad en zaaiuien).

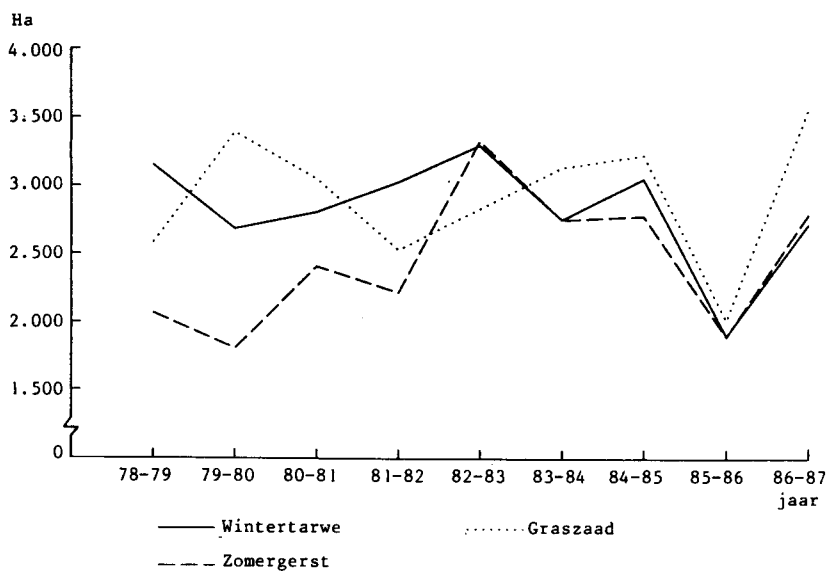
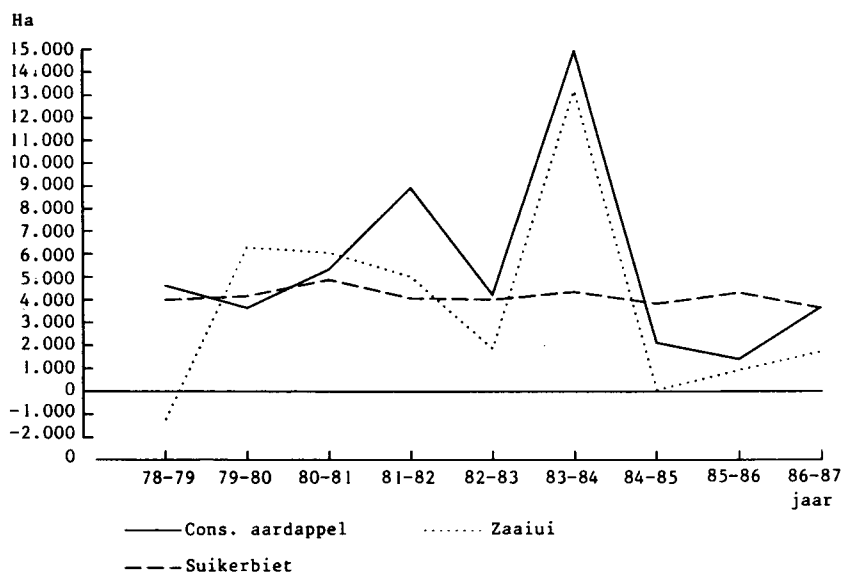
Overigens dient wel enige terughoudendheid te worden betracht omdat de groepen waarover de gegevens voorhanden waren niet helemaal vergelijkbaar zijn (grotere bedrijven in het Zuidwestelijk kleigebied worden immers vergeleken met alle bedrijven in Nederland, bij een globale analyse over de laatste jaren lijkt overigens het verschil tussen grote en kleine bedrijven op het punt van saldi en kilogramopbrengsten niet zo groot te zijn). In bijlage 2 wordt uitgebreid ingegaan op de toetsing en de methode die daarbij werd gevolgd.

Volgens streekkenners wijken de saldi in West-Zeeuwsch-Vlaanderen niet overdreven veel af van die in het Zuidwestelijk kleigebied.

Behalve verschillen tussen regio's kunnen ook verschillen in saldi bestaan tussen gewassen onderling. Uit het verloop van de saldi in figuur 3.2 kan worden afgeleid dat het verschil tussen intensieve gewassen, zoals aardappelen en extensieve gewassen in de afgelopen jaren kleiner is geworden. Een uitzondering daarop is de suikerbietenteelt, waar door het quotumstelsel, gecombineerd met garantieprijzen, het saldo op niveau blijft. De teelt van (zaai)uien brengt duidelijk grote risico's met zich mee.

Het verschil in het gemiddelde saldo van een aantal gewassen ten opzichte het saldo van wintertarwe is over een reeks van jaren getoetst. Zoals verwacht wijkt het saldo van suikerbieten af van het saldo van wintertarwe, zowel in het Zuidwesten als in Nederland. Verder is er alleen een significant verschil met zomergerst (dat saldo ligt lager dan dat van wintertarwe) en met consumptie-aardappelen in Nederland. Ook hierbij is voorzichtigheid geboden, meer adequate gegevens zouden tot andere conclusies kunnen leiden.

Figuur 3.2 laat, behalve het vlakke verloop van de saldi van marktorderingsprodukten ten opzichte van vrije produkten, verder nog eens zien dat grote akkerbouwbedrijven in het Zuidwestelijk kleigebied gemiddeld hogere saldi per ha halen voor de marktorderingsprodukten dan in Nederland. Figuur 3.3 maakt duidelijk dat

Figuur 3.2 Ontwikkeling van de saldi (na aftrek voor Werk door derden en fictieve arbeidskosten en na inflatiecorrectie) van gewassen in het Zuidwestelijk zeekele gebied (grotere bedrijven tussen 1978/79 en 1986/87)

Tabel 3.6 Saldi van enkele belangrijke gewassen in het Zuidwestelijk kleigebied en in Nederland

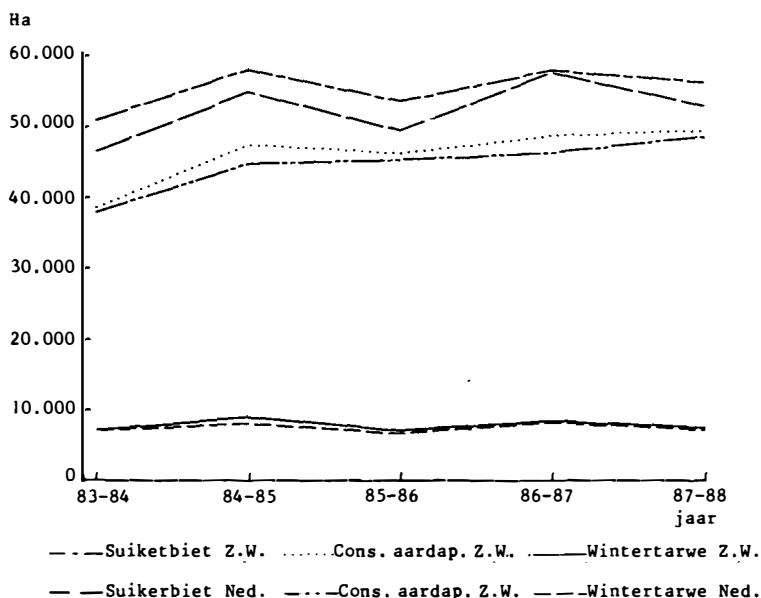
Gebied/gewas	1986/87		Gemiddeld
	saldo a)	saldo b)	1978/1987 saldo b)

Nederland			
Wintertarwe	3011	2537	2661
Zomergerst	2687	2268	1935
Consumptie-aardappel	5542	4621	5961
Suikerbiet	4802	3798	3833
Zaaiuien	4400	3005	4453
Graszaad	3762	3204	2891
Pootaardappel	8981	6526	7148
Zuidwestelijk klei c)			
Wintertarwe	3191	2717	2821
Zomergerst	3210	2791	2450
Consumptie-aardappel	4579	3658	5416
Suikerbiet	4616	3612	4046
Zaaiuien	3113	1718	3754
Graszaad	4120	3652	2925

Bron: LEI-boekhoudnet (bedrijven >23 nge).

a) Opbrengst minus toegerekende kosten per ha na aftrek Werk door derden; b) Idem, maar na aftrek van fictieve arbeidskosten (taaktijd * arbeidsloon van een 24-69 jarige in het betreffende jaar en na inflatiecorrectie; c) Grotere bedrijven.

het opbrengstniveau voor een groot deel hiervoor verantwoordelijk gesteld kan worden. Het is de vraag of dat in een bepaalde regio ook opgaat onder vrijere marktverhoudingen. Individueel zal iedere ondernemer streven naar hoge kilogramopbrengsten om een hoog saldo te bereiken. Hij zal geen invloed uitoefenen op de prijs, ongeacht zijn aanbod. Voor een regio liggen de zaken wat dat betreft anders. Het is dan mogelijk dat het gezamenlijke aanbod zo groot wordt dat het een negatieve invloed heeft op de prijs. Dat regionale aanbod wordt bepaald door het areaal van het gewas en de kilogramopbrengsten. Het areaal ligt voor de oogst reeds vast (Een hoog saldo voor een bepaald gewas in voorgaande jaren zal echter (op den duur) wel leiden tot een groter areaal van dat gewas). Bij de oogst echter spelen de kilogramopbrengsten een belangrijke rol. Deze factor is moeilijk regelbaar maar bepaalt voor een belangrijk deel het totale aanbod, dat van invloed is op de prijs van het produkt. In de praktijk blijkt vaak dat de prijs van vrije produkten vrij nauwkeurig wordt weerspiegeld in het verloop van de kilogramopbrengsten. De oogstonzekerheid houdt ook in dat de gewaskeuze niet zal worden afgestemd op behaalde saldi in een bepaald jaar, maar dat voornamelijk op de structurele ontwikkeling zal worden gelet.

Figuur 3.3 Ontwikkeling van de kilogramopbrengsten van enkele gewassen in Nederland (alle bedrijven) en in het Zuidwestelijk kleigebied (grotere bedrijven)

Door de technische vooruitgang zijn de kilogramopbrengsten van de meeste gewassen in de loop der tijd gestegen. Het best komt dit tot uiting in het voortschrijdende vijf-jaarlijkse gemiddelde van de opbrengsten (tabel 3.7).

Met uitzondering van suikerbieten en graszaad is voor alle gewassen een duidelijk stijgende trend waarneembaar vanaf het gemiddelde voor 1979/83. In de daaraan vooraf gaande periode was de gemiddelde opbrengst over het algemeen hoger. In die periode komt niet het jaar 1983 voor, dat voor een aantal gewassen uitzonderlijk lage kilogramopbrengsten te zien gaf.

Het is volgens tabel 3.6 en tabel 3.8 aantrekkelijk het aandeel van enkele intensieve gewassen te vergroten, zelfs wanneer daarvoor vreemd personeel moet worden aangetrokken. Het saldo van een aantal intensieve gewassen is immers na aftrek van fictieve arbeidskosten vaak nog hoger dan het saldo van extensievere gewassen. Daarbij kunnen echter wel enkele kanttekeningen worden geplaatst. Vergroting van het areaal intensieve gewassen kan betekenen dat de vaste kosten per ha toenemen (denk bijvoorbeeld aan bewaarplaatsen en aan werktuigkosten). Verder moet de uit-

breiding ook kunnen passen in het vruchtwisselingsschema (iets wat in West-Zeeuwsch-Vlaanderen gezien het grote aandeel granen niet op problemen zal stuiten) en soms is een zekere dosis kennis vereist die eerst moet worden opgedaan (bijvoorbeeld voor poot-aardappelen).

Tabel 3.7 *Ontwikkeling van de kilogramopbrengsten van een aantal gewassen in Nederland en in het Zuidwestelijk zeelei-gebied op basis van vijf-jaarlijkse voortschrijdende gemiddelden*

Gebied/gewas	Periode				
	78/82	79/83	80/84	81/85	82/86
Nederland					
Wintertarwe	6925	6947	7319	7370	7589
Zomergerst	4907	4782	4904	4979	5328
Consumptie-aardappel	43011	42348	43686	44472	45224
Suikerbiet	53564	52705	54146	53538	53865
Zaaiuien	42704	41831	41909	43202	43998
Graszaad	1162	1228	1295	1277	1289
Pootaardappel	29284	28516	29577	30744	32420
Zuidwestelijk klei					
Wintertarwe	7260	7274	7742	7742	7933
Zomergerst	5287	5374	5650	5750	5716
Consumptie-aardappel	42008	41410	42488	43333	43883
Suikerbiet	54911	54844	56182	56222	56819
Zaaiuien	42742	41524	40142	41381	41226
Graszaad	1384	1445	1534	1527	1482

Bron: LEI-boekhoudnet.

In tabel 3.8 worden de saldi per ha en per uur van een groot aantal gewassen op een rijtje gezet. De tabel illustreert dat gewassen met een hoog saldo per ha vaak een erg laag saldo per uur hebben. Dat geldt overigens ook voor vrijwel alle groenten in de open grond. Heel hoge saldi per ha (meestal (veel) meer dan f 10.000,-) worden daar gekoppeld aan heel lage saldi per uur (vaak (veel) minder dan f 100,- per uur). Een uitzondering daarop vormt een aantal contractteelten zoals die van spinazie (f 230,- per uur) en waspeen (f 220,- per uur). Laatstgenoemde zijn daardoor wellicht ook veel beter op akkerbouwbedrijven toepasbaar.

Er zijn meer factoren die de gewaskeuze bepalen dan de reeds genoemde saldi. Voor een aantal gewassen bestaat een gemeenschappelijke marktordening waaronder de meeste granen, suikerbieten, vlas en graszaad. Voor granen geldt bijvoorbeeld een uniforme interventieprijs. Dit systeem beperkt het teeltrisico in belangrij-

**Tabel 3.8 Saldi van akkerbouwgewassen in het Zuidwestelijk zee-
kleigebied en tuinbouwgewassen in Nederland op basis
van een vijfjarig gemiddelde**

Gewas	Arbeidsuren (volgens taak- tijden)	Saldo		
		per uur	per ha	
			*)	**)
Vroege aardappel	164	45	7442	2866
Pootaardappel "vrij"	84	83	7007	4663
Consumptie-aardappel a)	33	192	6347	4426
Zaaiuien	50	93	4674	3279
Plantuien b)	47	92	4623	3228
Suikerbieten	36	113	4078	3047
Vlas gerepeld	20	196	3922	3364
Graszaad (veldbeemd)	20	190	3803	3245
Bruine bonen c)	9	401	3608	3357
Blauwmaanzaad	12	288	3458	3123
Zomergerst	15	195	2930	2512
Karwijzaad	12	234	2810	2475
Wintertarwe	17	157	2674	2200
Stamslabonen c)	11	233	2560	2253
Wintergerst	16	156	2497	2051
Groene erwten	20	120	2392	1834
Haver	15	159	2387	1969
Zomertarwe	16	144	2311	1865
Teunisbloem	54	37	2014	507
Snijmais	8	236	1888	1665
Luzerne	7	241	1686	1491
Spinazie (contract)	9	230	2066	1815
Waspeen	30	222	6661	5824
Schorseneer	60	105	6319	4645
Witlofwortel	58	117	6801	5183
Gladiool	376	82	30784	20294
Tulp	749	56	41626	20729
Bloemkool (vroege teelt)	421	41	17375	5629
Spruitkool	401	34	13466	2278
Kropsla (vroege teelt)	371	38	14167	4296
IJssla	1130	60	67846	36319
Aardbei (normale teelt)	1630	24	39020	-6457

Bron: PAGV Kwantitatieve informatie 1988-1989.

a) Geen Bintje; b) 1e jaars contract; c) Oogst in loonwerk.

*) Saldo bij eigen mechanisatie; **) Idem, maar na aftrek van fictieve arbeidskosten (taaktijd x arbeidsloon van een 24-69 jarige in het betreffende jaar en na inflatiecorrectie.

ke mate, waardoor het meteen aantrekkelijker wordt deze gewassen in het bouwplan op te nemen. Van andere gewassen kan soms een deel van de werkzaamheden worden verricht door goedkope arbeidskrachten. Zo is bij de taaktijd voor suikerbieten 15 uur (40%) inbegrepen voor handwieden. Aan de andere kant kan het ontbreken van een groot aanbod goedkope arbeidskrachten in Zeeland een belemmering zijn om tuinbouwteelten in te voeren. Tenslotte zullen ook factoren als vruchtopvolging, bodemgeschiktheid, weersomstandigheden, arbeidsfilm, marktperspectieven en dergelijke de gewaskeuze kunnen beïnvloeden.

3.1.5 Bedrijfseconomische aspecten

Enkele algemeen bedrijfseconomische ontwikkelingen zijn reeds in het vorige hoofdstuk aan de orde geweest (omvang en inkomen). In deze paragraaf zal dieper worden ingegaan op andere ontwikkelingen die betrekking hebben op akkerbouwbedrijven, waarbij vooral de groep grotere akkerbouwbedrijven veel aandacht zal krijgen. Eerst zal in het kort worden ingegaan op de begrippen ruilvoet en (bruto-)produktiviteit. Deze bepalen de uiteindelijk te behalen bedrijfsresultaten. Het bedrijfsresultaat wordt in dit geval uitgedrukt met het netto-overschot (het verschil tussen factoropbrengsten en factorkosten). Vervolgens wordt bekeken aan welke voorwaarden moet worden voldaan om continuïteit van het bedrijf op langere termijn met enige zekerheid veilig te kunnen stellen.

De gegevens uit deze paragraaf zijn voor een groot deel ontleend aan periodieke rapportages van het LEI (Dijk en Van Vliet, 1989). De meeste bedrijfseconomische gegevens hebben betrekking op grotere bedrijven van het Zuidwestelijk Kleigebied. De gegevens worden afgezet tegen die van alle bedrijven in Nederland, eventueel uitgesplitst naar omvang. Samen met enkele andere gegevens (bijvoorbeeld type-wisselingen, saldi) zullen de gegevens uit deze paragraaf aan de basis liggen van de prognoses in het volgende hoofdstuk.

3.1.5.1 Ruilvoet en bruto-produktiviteit

De begrippen ruilvoet en produktiviteit kunnen als volgt worden omschreven (Douma en Poppe, 1985).

"De ontwikkeling in de bedrijfsuitkomsten bij een bepaalde bedrijfsomvang is afhankelijk van het verloop van de opbrengsten/kostenverhouding. Dat verloop wordt bepaald door twee factoren:

- Veranderingen in de verhouding tussen opbrengstprijzen en prijzen van produktiemiddelen (ruilvoet).
- Veranderingen in de verhouding tussen hoeveelheden produkt en de aangewende hoeveelheid produktiemiddelen (produktiviteit)."

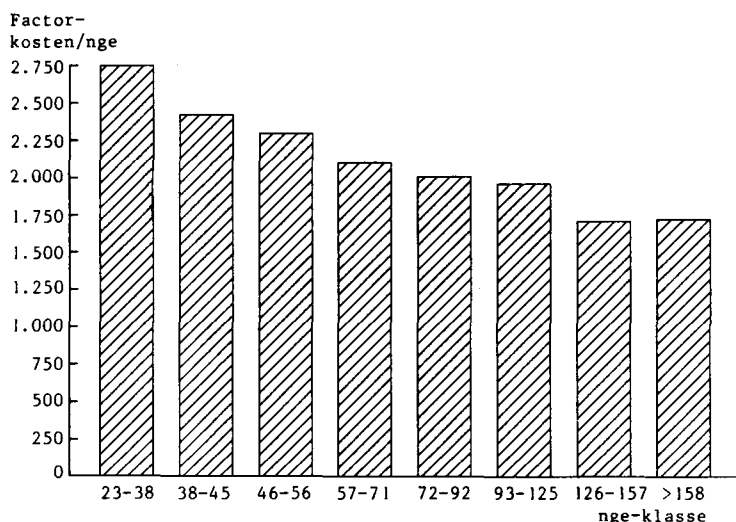
De opbrengstprijzen per eenheid produkt op grotere bedrijven in Nederland ontwikkelden zich negatief in 1984/85 en 1985/1986. De gemiddelde prijsdaling in die jaren bedroeg 19%. In 1986/87 werden de opbrengstprijzen gestabiliseerd. De prijzen van de produktiemiddelen stegen in de genoemde jaren met gemiddeld 3%. Er is dus sprake geweest van een duidelijke ruilvoetverslechtering. De bruto-produktiviteit steeg in dezelfde periode met gemiddeld 9%.

De resultante van deze "jaarlijkse" ontwikkeling komt tot uiting in de ontwikkeling van de opbrengsten/kostenverhouding. Van speciaal belang is daarbij de ontwikkeling van de verhouding tussen factoropbrengsten en factorkosten.

3.1.5.2 Netto-bedrijfsresultaat en continuïteit

Het totaal van de factorkosten per nge is een maat voor de efficiëntie waarmee de produktiefactoren grond, arbeid en kapitaal gezamenlijk zijn aangewend. Naarmate de bedrijfsomvang toeneemt dalen de factorkosten per nge en wordt de produktie dus efficiënter (zie figuur 3.4). Dat komt doordat de totale factorkosten steeds minder snel toenemen bij een grotere bedrijfsomvang. Het aandeel van de non-factorinputs (of variabele kosten) in de totale kosten wordt wel steeds groter. Anders gezegd: naarmate de bedrijven in omvang toenemen dalen de factorkosten per nge (boven een bepaalde omvang treedt echter wel een vervlakking op) en blijven de non-factorkosten per nge ongeveer gelijk. Ook de factoropbrengsten per nge veranderen niet veel met het toenemen van de bedrijfsomvang. Dit verschijnsel heeft alles te maken met de factor arbeid. Vooral de eigen arbeid wordt efficiënter benut bij grotere omvang. Het is een bekend verschijnsel in de Nederlandse landbouw dat de bedrijfsovername mogelijk wordt gemaakt tegen een lagere prijs dan de marktprijs. Daardoor zijn de kosten lager en ontstaat een relatief hoge beloning voor gezinsarbeid die wellicht ook kan concurreren met een beloning buiten de landbouw. Potentiële toetreders tot de landbouw worden hierdoor geweerd (Luijt, 1989). Zodra vreemde arbeidskrachten moeten worden agetrokken nemen de voordelen af. Het optimale niveau van produktie ligt dus in de omgeving van het maximum wat gezinsarbeidskrachten kunnen bereiken bij een bepaalde stand van de techniek.

Uit het voorgaande kan worden afgeleid dat ook de verhouding tussen netto-overschot en factorkosten zal toenemen met de bedrijfsomvang. Dat blijkt inderdaad het geval te zijn. Deze verhouding is van groot belang voor de continuïteitskansen van bedrijven op langere termijn. Gerekend over een reeks van jaren zal een minimum niveau moeten worden gehaald om de continuïteit zeker te kunnen stellen. Dat niveau is nodig om voldoende te kunnen sparen voor de bedrijfsoverdracht. De Veer (1977) drukt het minimale niveau dat voor bedrijfsreserveringen nodig is uit in het netto-overschot in procenten van de factorkosten. Voor de meeste bedrijven werd bij -20% nog 1,5% per jaar voor bedrijfsreserve-

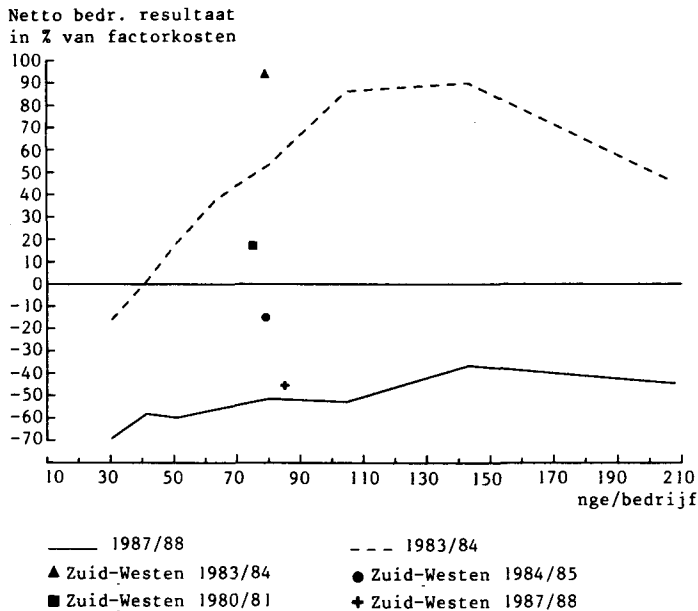

Figuur 3.4 Factorkosten per nge naar bedrijfsomvang op akkerbouwbedrijven in Nederland in 1987/88

ringen uitgetrokken, voldoende om in de loop der tijd het gat dat door vermogensonttrekking bij de overname werd geslagen weer te dichten. Voor grote akkerbouwbedrijven was dat echter pas het geval wanneer het netto-overschot gemiddeld ongeveer 25% van de factorkosten bedroeg, kleine akkerbouwbedrijven hadden voldoende aan ongeveer -10%. Dat komt vooral omdat op deze bedrijven veel minder arbeidsuren kunnen worden aangewend dan op bijvoorbeeld weidebedrijven. Men is bijvoorbeeld meer seizoensgebonden. Het aantal velduren is daardoor veelal beperkt tot zo'n 800 uur. Andere werkzaamheden (onderhoud, boekhouding) kunnen deze kloof niet overbruggen. Figuur 3.5 maakt duidelijk dat momenteel, onder de huidige prijsverhoudingen, de hele sector in de gevarenzone verkeert. De problemen dateren van de laatste vier jaren. Voor die tijd was er nog vaak sprake van een positief netto-bedrijfsresultaat. Vooral het laatste jaar echter zijn de prijzen van de vrije produkten zoveel gezakt dat de verhouding tussen netto-overschot en factorkosten op veel bedrijven is gedaald tot onder -70%. Op grotere bedrijven is het probleem minder urgent en wellicht ook op nevenbedrijven.

In het Zuidwestelijk kleigebied ligt bovengenoemde verhouding ongeveer op het niveau van Nederland. Hoe de situatie in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en in Aardenburg ligt is wat moeilijker in te schatten. De bedrijven zijn er kleiner en hebben minder intensieve gewassen dan gemiddeld in Nederland. Aangezien van de

intensieve gewassen de saldi hoger zijn betekent dit dat in West-Zeeuwsch-Vlaanderen echter ook meer verbetering mogelijk is. Maar het is ook goed mogelijk dat veel van die kleine bedrijven met extensieve gewassen een nevenberoep hebben. Het gewenste niveau van bedrijfsreserveringen kan dan misschien toch in stand worden gehouden.

Figuur 3.5 Netto-bedrijfsresultaat in procenten van de factor-kosten in 1983/84 en 1987/88 naar bedrijfsomvang in 1987/88 op akkerbouwbedrijven in Nederland en bij gemiddelde bedrijfsomvang over een reeks van jaren in het Zuidwestelijk kleigebied

Hiervoor is uiteengezet dat de continuïteit op langere termijn voor de meeste akkerbouwbedrijven is gewaarborgd bij een verhouding tussen netto-bedrijfsresultaat en factorkosten van minimaal 25% en dat bij de huidige prijsverhoudingen zelfs de (gemiddeld) grootste bedrijven daar niet aan voldoen. Die minimale verhouding is nodig om voldoende te kunnen besparen voor de financiering van de bedrijfsovername. Bij de huidige prijsverhoudingen is dat niet mogelijk en zou een groot deel van de akkerbouwsector voor Nederland verloren gaan. Om de kans op overleving

te vergroten kan onder meer in de volgende richting worden gedacht:

- Verlaging van bepaalde factorkosten. Tabel 3.9 laat de opbouw van de factorkosten zien bij een oplopende bedrijfsomvang. Het grootste deel daarvan bestaat uit arbeidskosten. Deze worden berekend op basis van arbeidsuren en van arbeidskosten voor werknemers volgens de CAO. Voor het grootste deel vormen ze tevens inkomsten voor het bedrijfshoofd. Verlaging van die arbeidskosten is moeilijk realiseerbaar (alleen te bereiken door minder arbeid in te zetten). Er is echter nog wel een opmerking te maken over de arbeidskosten in verband met de bedrijfsovername. Het arbeidsloon kan worden aangewend voor consumptieve bestedingen, maar ook voor besparingen. Dat geldt ook voor de berekende arbeidskosten. Bij het niveau waaraan de rentabiliteit moet voldoen is daarmee in feite ook rekening gehouden. De kosten voor grond en gebouwen zijn berekend op pachtbasis (netto-pacht). De lasten vallen meestal hoger uit in geval op basis van werkelijke eigendomsverhoudingen wordt gerekend. Verlaging van deze kosten lijkt niet reëel tenzij de grondprijzen gaan da-

Tabel 3.9 Netto-bedrijfsresultaat en factorkosten (in guldens) voor diverse bedrijfsgroepen (>23 nge) in Nederland in 1987/88

Bedrijfsgroep	Factorkosten per nge:					Netto-bedr.-resultaat /nge b)
	arbeid	rente	netto-pacht a)	werk d.d. c)	totaal	
Akkerbouwbedrijven						
< 38 nge	1859	291	371	227	2748	-1904
38 - 44 nge	1512	270	406	234	2422	-1411
45 - 56 nge	1453	259	413	171	2296	-1376
57 - 71 nge	1194	287	431	192	2104	-1180
72 - 92 nge	1138	291	410	165	2004	-1036
93 - 125 nge	1078	280	438	168	1964	-1040
126 - 157 nge	872	249	434	157	1712	-627
> 157 nge	893	277	452	104	1726	-770
totaal akkerbouw.	1215	277	420	174	2086	-1110
Weidebedrijven	1757	323	420	83	2583	-553
Gemengde bedrijven	2023	319	417	83	2842	-1274
Hokdierbedrijven	1705	340	494	41	2580	-1393

a) Op pachtbasis; b) Omgerekend uit sbe op basis van 1 nge = 3,5 sbe; c) Een deel van de kosten voor werk door derden.

- len. De vraag naar grond zal echter niet snel afnemen zolang bedrijfsvergroting aantrekkelijk is.
- Akkerbouwers dienen meer uren nuttig aan te wenden op het bedrijf, of daarbuiten. Op het bedrijf is dat mogelijk door intensivering, daarbuiten bijvoorbeeld door uitoefening van een nevenberoep (speciaal in het winterseizoen). In dat geval namelijk kan worden volstaan met een verhouding tussen netto-overschot en factorkosten die ook voor andere sectoren en kleine akkerbouwbedrijven geldt, namelijk -20% of zelfs nog lager (als het loon hoger is dan het minimumloon of het totaal aantal gewerkte uren groter dan in overige sectoren). Het aantal arbeidsuren per vak ligt op akkerbouwbedrijven gemiddeld tussen 2000 en 2100 uur, ongeacht de bedrijfsomvang. Bedrijven met een grote omvang, of heel kleine bedrijven hebben de meeste kans om te kunnen worden voortgezet. Kleine bedrijven omdat per nge weliswaar een groot gat moet worden overbrugd, maar het totale tekort door hun beperkte omvang wel meevalt. En de wat grotere bedrijven, vanwege de gunstiger resultaten per nge.

3.2 Overige sectoren

3.2.1 Rundveehouderij

Rundveehouderij komt in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en ook in Aardenburg voor bij veel bedrijfstypen. Slechts een beperkt deel wordt ingenomen door bedrijven die zich erop hebben gespecialiseerd, de zogenaamde graasdierbedrijven. Koeien zijn in de rundveehouderij de belangrijkste produktiemiddelen. De beschrijving van de rundveehouderij richt zich behalve op de groep van graasdierbedrijven daarom vooral ook op alle bedrijven die koeien hebben.

Tabel 3.11 Bedrijven met grootvee, mestvee en koeien naar bedrijfstype in West-Zeeuwsch-Vlaanderen in 1988

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Bedrijven met melk-koeien		Bedrijven met mestvee		Bedrijven met grootvee	
		to-taal	koeien /bedr.	to-taal	mestvee /bedr.	to-taal	grootv. /bedr.
Akkerbouw	659	15	6,5	159	16,0	287	14,1
Graasdier	46	24	30,6	25	20,5	42	42,5
Overige	132	27	11,0	53	27,0	88	29,8
Totaal	837	66	17,1	237	18,9	417	20,3

De totale omvang van de veestapel beloopt 8456 grootveeëenheden (gve). Koeien dragen daar maar voor 13,3% aan bij. In vergelijking met andere gebieden loopt er in West-Zeeuwsch-Vlaanderen dus relatief vrij veel jongvee (3335 stuks), mestvee (4488 stuks), schapen (2223 stuks) en overig vee. Bijna de helft van alle gve is te vinden op akkerbouwbedrijven. Op gemengde bedrijven komt nog eens 30% van de gve voor. Dat betekent dat op graasdierbedrijven slechts ruim 20% van de gve voorkomt. In tabel 3.11 treden de verschillen tussen diverse bedrijfstypen nog meer naar voren.

De veedichtheid gerekend over alle bedrijven in het gebied bedraagt 3,96 gve/ha grasland en voedergewassen. Dat is hoog in vergelijking met een aantal andere gebieden. Het aantal koeien per ha grasland en voedergewassen is daarentegen bijzonder laag (0,53 koeien/ha). Dat houdt in dat minder voer nodig is dan onder normale omstandigheden met zo'n hoge veedichtheid het geval zou zijn geweest.

De rundveehouderij in West-Zeeuwsch-Vlaanderen kenmerkt zich in vergelijking met andere gebieden in Nederland door een relatief groot aantal kleine graasdierbedrijven. Meer dan de helft (52%) van deze bedrijven is kleiner dan 10 ha en dan is nog ruim een vijfde tussen 10 en 20 ha groot. In Aardenburg is de situatie wat dat betreft wat gunstiger (ruim een derde kleiner dan 10 ha en bijna twee vijfde tussen 10 en 20 ha). Iets meer dan de helft van de graasdierbedrijven houdt koeien. Het gemiddelde aantal koeien per bedrijf is binnen deze groep veel groter (30,6) dan over alle bedrijven met koeien (17,1). Verder hebben deze graasdierbedrijven de volgende kenmerken: 20,6 ha cultuurgrond per bedrijf, waarvan 6 ha huisbedrijfskavel; het aantal stuks jongvee per 100 koeien is 118 en voor mestvee is dat 26.

Voor de bedrijven met koeien geldt in West-Zeeuwsch-Vlaanderen dat 45% kleiner is dan 20 ha. Gemiddeld hebben deze bedrijven 13 koeien (de grotere bedrijven hebben overigens niet veel meer koeien per bedrijf). In Aardenburg is het beeld anders, 61% van de bedrijven met koeien is kleiner dan 20 ha maar gemiddeld hebben ze 17 koeien. De verdeling van de bedrijven met koeien naar omvang van het melkquotum geeft een soortgelijk beeld (60% heeft minder dan 100 ton quotum en maar 15% heeft een quotum van 200 ton of meer). Het gemiddelde melkquotum ligt rond 109 ton in 1987. In 1984 bedroeg het quotum van dezelfde groep bedrijven gemiddeld nog 129 ton. In Aardenburg hebben de bedrijven gemiddeld een wat groter quotum (116 ton in 1987 en 145 ton in 1984). Bijna 80% van de bedrijven met koeien in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is groter dan 23 nge, 41% is groter dan 45 nge). Tabel 3.12 geeft een overzicht van enkele kenmerken van de bedrijven met koeien in West-Zeeuwsch-Vlaanderen.

In Aardenburg zijn 28 bedrijven met koeien. De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond van deze bedrijven is 19,2 ha, daarvan is 4,9 ha huiskavel. Het aantal bedrijfskavels is 5,6 per bedrijf met een gemiddelde kaveloppervlakte van 3,45 ha. Per koe is 1,44

Tabel 3.12 *Overzicht van de bedrijven met koeien in West-Zeeuwsch-Vlaanderen in 1988*

Kenmerken	Bedrijfsoppervlakte			Totaal
	<20 ha	20-30 ha	>=30 ha	
Aantal bedrijven	30	19	17	66
Percentage:				
bedr.hoofd >=50 jaar	70	53	59	62
w.v. met opvolger	24	60	60	41
Per bedrijf:				
opp. cultuurgrond	12,8	24,6	40,4	23,3
w.v. aan huis	1,9	5,3	10,1	5,0
aantal kavels	4,5	6,1	4,3	5,0
aantal koeien	12,7	19,7	21,8	17,1
aantal jongvee	16,8	30,8	24,8	22,9
aantal grootvee				
Per koe:				
stuks jongvee	1,32	1,56	1,14	1,34
melkproduktie *)	-	-	-	5230
Per ha grasland en v.gew:				
aantal koeien	1,86	1,51	1,44	1,59
aantal gve	3,57	3,19	3,11	3,27

*) Bij benadering op basis van melkproductiegegevens uit 1987.

stuks jongvee aanwezig. Dat is veel meer dan er voor de vervanging van de veestapel nodig is. De melkproduktie per koe ligt er rond 5000 kg en dat is dus nog lager dan in West-Zeeuwsch-Vlaanderen. Op bedrijven met meer dan 40 koeien is de melkproduktie echter aanzienlijk hoger, zowel in West-Zeeuwsch-Vlaanderen als in Aardenburg (circa 6200 kg).

De graasdierbedrijven in West-Zeeuwsch-Vlaanderen kunnen op het eigen bedrijf door de bank genomen meer mest afzetten dan ze produceren. Te zamen produceren de graasdierbedrijven 57 ton P_2O_5 , terwijl een afzet van 149 ton P_2O_5 nog zou zijn toegelaten. Per ha produceren de graasdierbedrijven hier 94 kg P_2O_5 (tegenover 109 kg in Aardenburg) en mag gemiddeld 245 kg P_2O_5 worden uitgereden in de eerste fase van de wet (255 kg in Aardenburg). De enkele bedrijven die de mest niet op hun eigen bedrijf kunnen plaatsen zullen in de nabije omgeving voldoende afzetmogelijkheden aantreffen. In geheel West-Zeeuwsch-Vlaanderen wordt 270 ton P_2O_5 uit dierlijke mest geproduceerd, dat is 12 kg per ha. De plaatsingsmogelijkheden bedragen een veelvoud hiervan. Uitgaande van een norm van 75 kg P_2O_5 per ha kan de dierlijke produktie nog met een factor zes worden uitgebreid.

3.2.2 Intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij speelt, zoals we reeds in hoofdstuk 2 zagen, een bescheiden rol in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg. De aanwezige intensieve veehouderij bestaat hoofdzakelijk uit varkenshouderij en is geconcentreerd in het zuiden, tegen de Belgische grens (zeven van de tien hokdierbedrijven liggen in het landinrichtingsgebied Aardenburg).

Evenals in de rundveehouderij is slechts een gering deel van de intensieve veehouderij gebonden aan gespecialiseerde bedrijven (ongeveer 24%). In totaal zijn in West-Zeeuwsch-Vlaanderen in 1988 ongeveer 6700 mestvarkens en 2093 fokvarkens geteld. De meeste van deze varkens komen voor op gemengde bedrijven (3106 mestvarkens en 1073 fokvarkens). Twee derde van de gemengde bedrijven heeft echter geen varkens. Het aantal mestvarkens per bedrijf met mestvarkens bedraagt 163 en het aantal fokvarkens per bedrijf met fokvarkens is 41 binnen de groep van gemengde bedrijven. De gespecialiseerde hokdierbedrijven hebben respectievelijk 230 mestvarkens en 68 fokvarkens per bedrijf, in beide gevallen dus een grotere varkensstapel dan hun collega's op de gemengde bedrijven. Het verschil ten opzichte van alle bedrijven met mestvarkens (120 mestvarkens/bedrijf) of fokvarkens (35 fokvarkens/bedrijf) is nog groter. Op de gemengde bedrijven is geen mestoverschot. De bemestingsdruk belooft er gemiddeld 54 kg P_2O_5 per ha en dat is nog lager dan op de graasdierbedrijven. De hokdierbedrijven daarentegen hebben te kampen met een teveel aan mest. Zij produceren 25 ton P_2O_5 uit mest (537 kg/ha) en kunnen maar 10 ton plaatsen. Over het overschot moet een heffing worden betaald. Plaatsing van het overschot is echter geen probleem, zoals in het voorgaande reeds aan de orde is gesteld.

3.2.3 Tuinbouw

Ook de tuinbouw is een marginale produktietak in West-Zeeuwsch-Vlaanderen maar er zijn wellicht groeimogelijkheden. Van de totale oppervlakte cultuurgrond (22500 ha) is nog geen 2% in gebruik voor de tuinbouw. Van de totale oppervlakte tuinbouw open grond (407 ha) komt 45% voor op tuinbouwbedrijven, 39% op akkerbouwbedrijven en 15% (relatief veel ten opzichte van de akkerbouwbedrijven) op gemengde bedrijven. Het aandeel pit- en steenvruchten (appels en peren) in de opengrondstuinbouw is groot (55%), 24% wordt ingenomen door groente, 18% door tuinbouwzaden en de overige 3% door boomkwekerij en klein fruit. Glastuinbouw komt in heel West-Zeeuwsch-Vlaanderen slechts sporadisch voor.

De tuinbouwbedrijven hebben gemiddeld 10,8 ha cultuurgrond. Daarvan wordt 7,4 ha ingenomen door tuinbouw in de open grond. Opvallend is dat hierin vooral de fruitteelt een belangrijke rol speelt, 92% van de tuinbouwgrond op deze bedrijven is bestemd voor fruitteelt. Doordat kosten en opbrengsten zich in de fruitteelt over meerdere jaren uitstrekken, brengt het berekenen van

saldi op een wijze zoals dat voor akkerbouwbedrijven is gedaan wel enige problemen met zich mee. Bovendien hangt het saldo sterk samen met het soort produkt (het ras) dat wordt geteeld. Daarover bestaat geen inzicht bij de landbouwtelling. Ter indicatie: de saldi per ha lopen voor zomerrassen van appels uiteen van f 10.000,- tot f 20.000,- per ha en voor bewaarrassen van f 25.000,- tot f 30.000,- per ha (bron: Informatie & Kennis Centrum Wilhelminadorp). Deze saldi zijn exclusief de kosten van arbeid. De kosten van losse arbeid (oogst) lopen al snel op tot f 4000,- voor zomerrassen tot f 10.000,- en meer voor bewaarrassen. Het is daarom op dit moment niet mogelijk de saldi van de fruitteelt te vergelijken met die in de akkerbouw.

3.3 Afzetstructuur

In het kader van deze verkenning kunnen geen uitgebreide gegevens over de afzetstructuur van gewassen in West-Zeeuwsch-Vlaanderen worden verzameld. In de plaats daarvan wordt verwezen naar het rapport "Zeeuwse Produktstromen" (De Boer e.a., 1984) waarin voor een groot aantal gewassen de afzetstructuur is beschreven, die voor een groot deel ook opgaat voor West-Zeeuwsch-Vlaanderen. In West-Zeeuwsch-Vlaanderen zelf is nauwelijks sprake van verwerkende industrie. Het grootste deel van de afzet loopt via tussenhandel (particulier en coöperatief, soms ook op contractbasis). Het verhuren van los land, of het telen op contract (erwten) zal wellicht makkelijker zijn naarmate de oppervlakte van de kavels toeneemt.

West-Zeeuwsch-Vlaanderen ligt in een uithoek van Nederland. Dat betekent dat de afstand ten opzichte van afzetmarkten in Nederland groter zal zijn dan gemiddeld in Nederland. Dat is niet het enige bezwaar, want de verbindingen met Nederland zijn ook niet optimaal. De relatieve afstand is dus nog wat groter. Men dient echter wel te bedenken dat in de nabijheid toch omvangrijke bevolkingscentra aanwezig zijn in België en Frankrijk. Die zijn zeker in de toekomst belangrijk als de nu nog bestaande handelsbelemmeringen worden afgebroken. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de gelijkschakeling van de belastingdruk en het toepassen van uniforme verkeersregels (met name ten aanzien van de maximaal toegelaten belading).

De precieze omvang van al dergelijke belemmeringen op het uiteindelijke bedrijfsresultaat is moeilijk vast te stellen. Volgens informatie van deskundigen uit het gebied wijken de telersprijzen voor de produkten niet veel af van het Zuidwestelijke kleigebied (vaak loopt de afzet via dezelfde coöperaties). In België wordt voor de meeste produkten vaak een lagere prijs geboden (hangt vermoedelijk samen met het belastingsysteem), soms echter een hogere.

4. Toekomstige ontwikkelingen

4.1 Algemeen

In dit hoofdstuk zal worden getracht een indruk te geven van mogelijke ontwikkelingen in de land- en tuinbouw van West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg. De vooruitblik bestrijkt in eerste instantie een periode van ongeveer tien jaar. Omdat akkerbouw in West-Zeeuwsch-Vlaanderen veruit de belangrijkste sector is zal dieper worden ingegaan op de (specifieke) ontwikkelingen in die sector. Daaraan voorafgaand zal kort aandacht worden geschonken aan enkele ontwikkelingen in andere sectoren en tussen sectoren.

De in het verleden in alle sectoren waargenomen tendensen tot specialisatie, intensivering en schaalvergroting zullen ook in de toekomst het algemene beeld bepalen, al is het niet uit te sluiten dat hier en daar tegengestelde processen ontstaan. Dit betekent onder meer dat het aantal agrarische bedrijven verder zal afnemen. Het tempo waarin dat gebeurt hangt onder andere af van de continuïteitsmogelijkheden waarvan in het vorige hoofdstuk is gesproken en van een aantal demografische factoren.

De melkveehouderij zal vermoedelijk geleidelijk afnemen in het gebied en eventueel worden vervangen door intensieve veehouderij. Op zich hebben de graasdierbedrijven (waar de melkveehouderij is ondergebracht) momenteel betere vooruitzichten dan de akkerbouwbedrijven. Waarschijnlijk zullen er op termijn echter toch een aantal melkveehouders worden uitgekocht. In typische weidegebieden bestaat er een grote vraag naar quotum en zijn er minder goede alternatieven dan in West-Zeeuwsch-Vlaanderen (Luijt, 1989). Daarbij moet wel worden beseft dat plaatselijk, bijvoorbeeld in het zuidelijk deel van Aardenburg, de alternatieve aanwendingsmogelijkheden van de grond ook gering kunnen zijn en dat daarom de rundveehouderij en wellicht ook melkveehouderij dus altijd wel voor een deel zal blijven bestaan. De slechte vooruitzichten in de akkerbouw zullen het proces ook zeker vertragen. De druk op uitbreiding in de richting van de intensieve veehouderij in dit gebied en vooral ook in de tuinbouw kan toenemen. Het is echter niet de verwachting dat op grote schaal gespecialiseerde hokdier- of tuinbouwbedrijven ontstaan. Eerder nog zal het aantal gemengde bedrijven wat toenemen door gespecialiseerde akkerbouwbedrijven die in deze produktietakken uitbreiden.

De ontwikkelingsmogelijkheden in de intensieve veehouderij zijn aan de ene kant gunstig door voldoende afzetmogelijkheden voor de mest in de nabijheid. Aan de andere kant zijn er door de mestwetgeving bijna geen mogelijkheden tot specialisatie in die richting en zijn er ook belemmeringen die voortkomen uit eisen ten aanzien van samenwerking tussen fok- en mesterijbedrijven

die de komende veewet stelt. Het gebied rond Aardenburg is wat dat betreft tamelijk kwetsbaar. Uitbreiding van intensieve veehouderij van enige betekenis in het gebied is dus eigenlijk alleen mogelijk op akkerbouwbedrijven. Tot nu toe hebben echter maar weinig akkerbouwers interesse getoond. Het is ook niet aanmerkelijk dat daar opeens een grote verandering in komt. Het ligt meer voor de hand dat akkerbouwers zich gaan richten op tuinbouwteelten. Ook daar is echter tot op heden weinig belangstelling voor geweest, misschien dat er problemen waren bij het vinden van voldoende personeel, met name in drukke periodes. Voor opvang van de landelijke groei in de glastuinbouw zijn er elders vermoedelijk grotere locatievoordelen.

4.2 De akkerbouw

De toekomst van de akkerbouw in West-Zeeuwsch-Vlaanderen zal voor een groot deel afhangen van beslissingen die in EG-verband zullen worden genomen. De problemen, die met name in de graansector zijn ontstaan door een snelle technische vooruitgang, die heeft geleid tot een sterke groei van de produktie per hectare in de EG en ook in de VS, zijn duidelijk. Gezien het politieke krachtenveld waarbinnen belangrijke besluiten worden genomen is het vrijwel uitgesloten betrouwbare voorspellingen te doen. In dit hoofdstuk worden daarom drie varianten voor mogelijke toekomstige ontwikkelingen in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en Aardenburg besproken, die elk onder een ander EG-beleid gestalte krijgen. Dan nog blijven er zoveel onzekere factoren over dat in hoofdzaak voor een kwalitatieve benaderingswijze is gekozen.

In de eerste variant worden de garantieprijsen voor akkerbouwprodukten zoveel mogelijk op het huidige peil gehouden. De budgettaire lasten mogen echter niet te hoog oplopen. Om dit te vermijden zal een verplichte braakleggingsregeling worden ingesteld. Op den duur zijn voor bedrijven gunstiger prijsverhoudingen, zoals die na quotering ook in de melkveehouderij optraden, niet uitgesloten. Deze variant kan het best worden aangeduid met graanreductiebeleid.

In de tweede variant wordt verondersteld dat er een EG-beleid wordt gevoerd waarbij de garantieprijsen voor akkerbouwprodukten aanzienlijk zullen dalen ten opzichte van het huidige niveau. De prijsdalingen worden niet opgevangen met flankerend beleid. Dit is dus een marktgerichte variant.

De derde variant houdt, voor wat de inhoud van de maatregelen betreft, het midden tussen de twee vorige. Prijsdalingen zijn weliswaar niet te vermijden, maar men hoopt deze met een min of meer vrijwillige braakleggingsregeling binnen de perken te houden. Daarnaast is er ten opzichte van de eerste variant veel meer ruimte voor flankerend beleid in de zin van directe inkomensstoeslagen en bedrijfsbeëindigingsregelingen. Deze variant wordt daarom aangeduid met inkomensbeleid.

In elke variant zal aandacht worden geschonken aan de ontwikkeling van het aantal bedrijven, de gemiddelde bedrijfsopervlakte en aan de ontwikkeling van het bouwplan op basis van marktontwikkelingen. In het vorige hoofdstuk werd duidelijk gemaakt dat bij de huidige prijsverhoudingen grote- of nevenbedrijven de meeste kans op continuïteit hebben. Het is met die kennis echter niet goed mogelijk om voor akkerbouwbedrijven aan te geven bij welke bedrijfsomvang continuatie mag worden verwacht. Duidelijk lijkt wel dat dat zal zijn bij een aanzienlijk grotere bedrijfsomvang dan het huidige gemiddelde. Hierover worden in het volgende enkele veronderstellingen gemaakt.

Eerst zal worden ingegaan op ontwikkelingen op de markt voor verschillende gewassen in algemene zin. De uitwerking daarvan naar de varianten toe is dan inzichtelijker.

Er wordt bij de invulling van de varianten geen rekening gehouden met een eventueel snelle ontwikkeling op het gebied van nieuwe gewassen, verbetering van gevestigde gewassen (door ontwikkeling van nieuwe rassen), of van een bredere toepassing van gewassen (in de chemische sector). Ook wordt niet ingegaan op mogelijkheden in andere sectoren of buiten de landbouw (bijvoorbeeld in de recreatieve sfeer). In een slotbeschouwing zal op dergelijke zaken worden teruggekomen.

4.2.1 Ontwikkelingen op de markt

In de voorgestelde varianten zal worden getracht een beeld te schetsen van de te verwachten marktontwikkelingen voor een aantal gewassen. Om dat te kunnen doen is een goed inzicht nodig in de (economische) processen die ten grondslag liggen aan die ontwikkelingen. Daarom zal eerst aan de hand van een denkraam dat is ontleend aan de grensnuttheorie worden aangegeven hoe de beweringen over de marktontwikkeling voor afzonderlijke gewassen zijn onderbouwd.

Volgens de marginalisten zou er op lange termijn, wanneer aan een aantal voorwaarden voldaan was, een evenwicht moeten ontstaan op alle markten. Dit betekent in concreto dat met alle gewassen hetzelfde resultaat is te behalen. Van gewassen waarmee op een bepaald moment een hoog saldo kan worden bereikt, bijvoorbeeld door een relatief grote vraag, zal het areaal worden uitgebreid. Daardoor daalt de prijs en ook het saldo. Verder zal de produktie worden geconcentreerd op die plekken waar dat het meest aantrekkelijk is. Daarbij speelt het begrip afstand een belangrijke rol. Naarmate de afstand waarover een produkt moet worden getransporteerd toeneemt nemen logischerwijs ook de kosten voor het vervoer van dat produkt toe. Naarmate dat vervoer per eenheid produkt goedkoper is kunnen grotere afstanden worden overbrugd. Het is over het algemeen gunstig zo dicht mogelijk bij een afzetcentrum te produceren. Hierdoor kunnen lokale markten ontstaan.

Een marktevenwicht kan alleen ontstaan als aan bepaalde voorwaarden is voldaan. Dat is meestal niet het geval, zodat soms

sprake is van een tijdelijke verstoring. In andere gevallen kan een min of meer blijvende discrepantie optreden. Enkele voorbeelden hiervan:

- Een vrij handelsverkeer is een belangrijke voorwaarde voor het optreden van evenwicht. Daaraan is lang niet altijd voldaan. Goederen en diensten zouden zonder enige vorm van belemmering de wereld over moeten kunnen. Hetzelfde geldt in feite voor de vestiging van personen en ondernemingen. De relatief lage wereldmarktprijs voor granen wordt voor een deel veroorzaakt doordat aan die voorwaarden niet is voldaan (lage lonen in een aantal landen waar graansubstituten vandaan komen). Een ander voorbeeld is de quotering met garantiéprijs van suikerbieten, waardoor het saldo van dat gewas relatief hoog blijft.
- De technische vooruitgang zorgt ervoor dat het optimum waarbij de produktie zal plaatsvinden steeds verschuift. Er vinden voortdurend aanpassingen plaats in de inzet van vaste produktiemiddelen.
- Door een verschuiving van bevolkingsconcentraties kan een tijdelijke verstoring van het evenwicht ontstaan. Daarbij moet niet worden vergeten dat de optimale vestigingsplaats voor een producent niet alleen afhangt van de positie van de afzetmarkt, maar ook van de positie van toeleverende bedrijven.
- Grond is een goed dat niet (of slechts zeer beperkt) kan worden verplaatst. Hierdoor kan een blijvende discrepantie in de markt optreden. Op gunstig gelegen grond komt echter een rent te rusten, waardoor die grond duurder wordt.

In hoofdstuk 3 is reeds waargenomen dat de saldi van de zes belangrijkste gewassen in het Zuidwestelijk kleigebied vaak afwijken van het gemiddelde in Nederland. De verschillen liggen in de orde van tweehonderd tot zevenhonderd gulden per ha. Het verschil was negatief bij de consumptie-aardappelen en zaaiuien. In Nederland zou daardoor de behoefte tot uitbreiding van het areaal aardappelen groter kunnen zijn dan in het Zuidwestelijk kleigebied, het verschil ten opzichte van het saldo voor winter-tarwe is immers groter. De lagere kilogramopbrengsten werken hier in het nadeel van het Zuidwesten. Voor zaaiuien kan er sprake zijn van een lokaal overschot. Gezien de concentratie van de uienhandel in Zeeland liggen andere oorzaken, zoals kwaliteitsverschillen, meer voor de hand. Bij gewassen waar het verschil positief is ten opzichte van Nederland is de behoefte tot uitbreiding van het areaal relatief groter.

Wat de verschillen tussen gewassen aangaat zijn ook enkele afwijkingen van het evenwichtsniveau geconstateerd. In de huidige situatie zal dat niveau worden bepaald door het saldo van de granen. Dat saldo is relatief laag (zie hoofdstuk 3) en het zal voorlopig niet hoger worden. Het zou zelfs nog lager komen te liggen als de EG in feite niet als een grote vrager optrad. De

prijs van granen is daardoor ongevoelig (inelastisch) voor het aanbod. De saldi van veel vrije produkten liggen nu nog hoger. In de afgelopen jaren is het areaal aardappelen in Nederland fors uitgebreid (met uitzondering van de pootaardappelen) en dat van granen ingekrompen (tabel 4.1). Dat heeft reeds geresulteerd in een daling van de gemiddelde saldi voor consumptie-aardappelen. Voor de toekomst kan ervan worden uitgegaan dat bij een onveranderlijk EG-beleid ten aanzien van de granen op langere termijn het saldo van wintertarwe grote invloed zal uitoefenen op de arealen van de overige gewassen en dus daarmee uiteindelijk ook op het areaal wintertarwe.

Tabel 4.1 Ontwikkeling van het areaal van enkele gewassen in Nederland tussen 1978 en 1988 (x 1000 ha)

Jaar	Gewas				
	granen	poot-aardappel	consumptie-aardappel	suikerbiet	zaaiui vlas
1978	235	31	59	131	13 4
1979	238	34	63	124	12 4
1980	224	33	69	121	12 4
1981	213	32	66	130	13 3
1982	204	31	70	134	13 3
1983	206	32	69	123	12 3
1984	198	32	70	129	13 4
1985	184	34	75	131	13 4
1986	170	35	72	138	12 3
1987	176	34	76	128	12 4
1988	197	32	72	123	11 4

In tegenstelling tot het gemiddelde beeld in Nederland is in West-Zeeuwsch-Vlaanderen nauwelijks intensivering van de produktie opgetreden door vervanging van granen door aardappelen. Uitbreiding van het aardappelareaal kan daardoor voor West-Zeeuwsch-Vlaanderen gemiddeld nog een verbetering van netto-bedrijfsresultaat betekenen, terwijl in andere gebieden dan al sprake is van een gemiddelde verslechtering.

4.2.2 Ontwikkelingen bij graanreductiebeleid via verplichte braaklegging

Een quoteringsbeleid is voor de meeste produkten in de akkerbouw veel moeilijker uitvoerbaar dan in de melkveehouderij, onder andere vanwege de uiteenlopende afzetkanalen. Een verplichte braakleggingsregeling is makkelijker te realiseren, hoewel ook

dan de uitvoeringsproblemen waarschijnlijk groter zullen zijn dan bij de invoering van de superheffing in de melkveehouderij. Het gaat hier echter niet om de uitvoerbaarheid van een dergelijke regeling, maar om de gevolgen als zo'n regeling uitvoerbaar zou zijn. Het is dan de vraag of in de akkerbouw dezelfde soort effecten optreden als bij de invoering van de superheffing in de melkveehouderij. Belangrijke verschillen tussen quotering en braaklegging zijn onder meer: Bij quotering bestaan er uitwijkmogelijkheden in andere produktierichtingen die bij een strikte toepassing van braaklegging niet bestaan; aan quotering zijn rechten verbonden die een waarde krijgen op het moment dat daarin mag worden gehandeld, aan braaklegging zijn geen rechten verbonden.

Aangenomen wordt dat bij invoering van het graanreductiebeleid door braaklegging de huidige prijsverhoudingen blijven bestaan (door prijsondersteuning), of dat een lichte verbetering optreedt. Op bedrijfsniveau wordt echter gekort op de graanproduktie en er is geen compensatie voor het geleden produktieverlies. In West-Zeeuwsch-Vlaanderen heeft ruim 90% van de bedrijven graan. Over de gehele linie worden de bedrijven dus kleiner. Er wordt verondersteld dat een eventuele intensivering van de produktie op het bebouwde land leidt tot een extra braaklegging waardoor dit effect wordt opgeheven.

Verder wordt aangenomen dat het reductiebeleid leidt tot een vermindering van het areaal bouwland met 10% en dat de effectieve bedrijfsgrootte gemiddeld ruim 100 nge moet bedragen om voor een redelijk aantal bedrijven de continuïteit te kunnen garanderen. Door de reductie van het graanareaal zal de intensiteit van het bouwland iets toenemen, waardoor de gemiddelde bedrijfsoppervlakte op ongeveer 75 ha uitkomt.

In dat geval daalt het totale beschikbare areaal cultuurgrond voor de akkerbouwbedrijven van ongeveer 20000 ha naar 18000 ha en is er plaats voor 240 akkerbouwers (660 in 1988). In het jongste verleden verminderde het aantal bedrijven met gemiddeld ruim 1% per jaar, het aantal akkerbouwbedrijven zelfs maar met 0,2% per jaar. Wanneer die ontwikkeling de komende tien jaar wordt voortgezet dan zijn er nog bijna 600 akkerbouwbedrijven over. Ook bij een daling van 4% per jaar (overeenkomstig hetgeen na de superheffing is waargenomen in de melkveehouderij) zijn er nog 440 akkerbouwbedrijven. De helft van het aantal bedrijfshoofden in West-Zeeuwsch-Vlaanderen is ouder dan 55 jaar en bereikt binnen tien jaar de pensioengerechtigde leeftijd. Van deze bedrijfshoofden heeft de helft geen opvolger. Wanneer al deze bedrijven binnen tien jaar stoppen valt dus een kwart van de akkerbouwbedrijven weg, dat zijn er nog maar 165. Het is duidelijk dat de bovenvermelde gemiddelde bedrijfsgrootte van 75 ha (plus tien procent braak dat gewoon in de vruchtwisseling wordt opgenomen) niet binnen tien jaar kan worden bereikt, op een andere manier dan door vervroegde beëindiging van een groot aantal bedrijven. Bij dit beleid zullen daar vooral kleine bedrijven voor in aan-

merking komen, gezien de korting van 10% op hun bedrijfsgrootte. Hierbij kan worden opgemerkt dat wanneer ook grotere bedrijven zouden uitvallen het proces daardoor een versnelling zou ondergaan, opheffing van grote bedrijven draagt immers meer bij aan bedrijfsuitbreiding van andere bedrijven dan opheffing van kleine bedrijven.

Het is in deze variant ook niet uit te sluiten dat er bedrijven failliet gaan (tot op heden een zeldzaam verschijnsel in de landbouw). Voor de verdeling van het aantal bedrijven naar bedrijfsoppervlakte in de toekomst houdt dit in dat wordt afgeweken van de trend die in het verleden optrad en die alleen een schaalvergroting te zien gaf. In deze variant wordt nu voor de akkerbouw meer een duaal systeem verwacht. Dat wil zeggen: een groep nevenbedrijven en een groep grote bedrijven met elk een zekere spreiding in de bedrijfsoppervlakte, maar tussen beide groepen ontstaat een duidelijk gat. Het is echter bijna niet mogelijk gefundeerde uitspraken te doen over de verdeling van bedrijven over grotere en kleinere.

Het bouwplan zal door het braakleggingsbeleid worden beïnvloed. Hieronder volgt in het kort per gewasgroep de te verwachten ontwikkeling in West-Zeeuwsch-Vlaanderen, die voor het grootste deel is gebaseerd op landelijke verwachtingen. Er wordt verondersteld dat de ontwikkelingen in Aardenburg daarvan niet afwijken.

4.2.2.1 Granen

In ons land gaat het vooral om voergranen. Dat saldo staat voortdurend onder druk, mede door de lage prijs van graansubstituten. Door het graanreductiebeleid komt daar verandering in. De arealen zullen fors worden ingekrompen. Bij een braaklegging van 10% van het bouwland zal het areaal graan in West-Zeeuwsch-Vlaanderen met ongeveer 25% moeten verminderen (wanneer tenminste de braak uitsluitend wordt gekoppeld aan het graan).

4.2.2.2 Suikerbieten

Door het quotumsysteem zal het saldo redelijk op peil blijven. Het zal dus niet (of althans veel minder dan andere gewassen) tenderen in de richting van wintertarwe. Verder is er in de afgelopen periode nauwelijks enige vooruitgang geboekt in de ontwikkeling van de kilogramopbrengsten. Het areaal in Nederland ligt dan ook wel zo ongeveer vast. Bedreigingen die in de toekomst op het gewas kunnen afkomen liggen in de sfeer van de kunstmatige zoetstoffen.

4.2.2.3 Consumptie-aardappelen

Er is een grote kans dat het saldo binnen afzienbare tijd steeds dichterbij het niveau van granen komt te liggen. Een van

de redenen is dat het produkt bijvoorbeeld ook makkelijk kan worden geteeld door veehouders die grond over hebben (vooral in gebieden met veel gemengde bedrijvigheid). Bovendien vormt de vruchtwisseling in grote delen van de EG nog lang geen beperking ten aanzien van dit gewas. Er kan dus worden gerekend met een uitbreiding van het areaal consumptie-aardappelen. Die uitbreiding is in deze variant waarschijnlijk vrij beperkt omdat de graanprijzen minimaal op het huidige niveau worden gehouden.

4.2.2.4 Pootaardappelen

Dit gewas vereist een zekere kennis. In West-Zeeuwsch-Vlaanderen is het nog niet van de grond gekomen, maar met een goede begeleiding zijn er zeker mogelijkheden. Het saldo zal door die specifieke eisen waarschijnlijk minder snel dalen dan dat van consumptie-aardappelen.

4.2.2.5 Uien

Het saldo van uien in het Zuidwesten is jaren achtereen lager geweest dan het gemiddelde in Nederland (gemiddeld verschil van 16%). Dit werd door de prijs veroorzaakt en meestal ook door de kg-opbrengsten. In Zeeland is een belangrijk deel van de verwerkende industrie gevestigd, maar dat is momenteel kennelijk geen voordeel. Ten opzichte van wintertarwe kan de teelt nog worden uitgebreid, al moet wel worden beseft dat het om een teelt met naar verhouding grote risico's gaat.

4.2.2.6 Overige akkerbouwgewassen

De overige akkerbouwgewassen spelen over het algemeen geen rol van betekenis in Nederland of in de EG. Niettemin bevinden zich daaronder enkele voor West-Zeeuwsch-Vlaanderen belangrijke gewassen, met name vlas, graszaad en peulvruchten. In hoofdstuk 3 was te zien dat de saldi van deze gewassen toch fors hoger liggen dan het saldo van wintertarwe. Er valt dus een uitbreiding te verwachten.

4.2.3 Ontwikkelingen bij een marktgericht beleid

Bij invoering van een marktgericht beleid wordt verondersteld dat de graanprijzen dalen, in eerste instantie ongeveer tot op het niveau van de wereldmarkt. Ten opzichte van de vorige variant betekent dit dat de schaalvergroting op grote bedrijven nog veel sterker zou moeten zijn (er wordt uitgegaan van minimaal 100 ha), maar ook dat nevenbedrijven meer kansen hebben. Het duale systeem dat zich in de vorige variant reeds aftekende, zal hier in veel sterkere mate tot uiting komen. In hoofdstuk 2 was te zien dat het aantal bedrijven kleiner dan 20 ha relatief gezien afnam en dat de grotere bedrijven relatief in aantal toena-

men. De bedrijven die verdwenen behoorden vooral toe aan oudere bedrijfshoofden met een klein bedrijf. Die trend zal zich naar verwachting ook in de toekomst wel blijven voordoen, maar daarbij voegt zich een tegengestelde kracht van bedrijven die in een geslonken staat worden voortzet als nevenbedrijf. Naar de verhouding tussen grotere en kleinere bedrijven kan, zoals reeds is opgemerkt, in deze situatie alleen maar worden gegist. Daarom wordt uitgegaan van een stabilisatie van het aantal bedrijven kleiner dan 20 ha zo rond 270. Te zamen hebben die kleine bedrijven momenteel 2600 ha cultuurground in gebruik. Aangenomen wordt dat ook dat niet verandert. Er blijft dan ruim 17000 ha bouwland over voor de grote akkerbouwbedrijven. Daarbij is wel impliciet aangenomen dat geen verschuivingen plaatsvinden tussen typen of in het grondgebruik. Als verder ook de intensiteit wordt gehandhaafd op 1,3 nge per ha bouwland en de gemiddelde bedrijfsomvang uiteindelijk uitkomt op 150 nge (door de lagere prijzen zullen de bedrijven wat groter moeten zijn dan in de vorige variant) dan is er ruimte voor ongeveer 150 grote bedrijven van gemiddeld ruim 110 ha. Handhaving van de intensiteit op 1,3 nge per ha is op zijn minst twijfelachtig, een gemiddelde omvang van de grote bedrijven van 150 nge is gezien het bovenstaande wel logisch. Bij een stijging van de intensiteit per ha zal er ruimte zijn voor meer bedrijven dan de hier genoemde 150. Of een situatie zoals hiervoor is geschetst ook daadwerkelijk optreedt en zo ja op welke termijn, is van veel factoren afhankelijk. Belangrijke factoren zijn onder andere: de ontwikkelingen op de wereldmarkt, de demografische opbouw van het gebied (in de toekomst) en de technische vooruitgang.

Het bouwplan ondergaat bij een marktgericht beleid een aantal wijzigingen. Hieronder volgt weer een verwachting voor een aantal gewasgroepen.

4.2.3.1 Granen

In deze variant worden garantieprijzen afgeschaft en dat betekent dat verschuivingen binnen het bouwlandareaal niet kunnen uitblijven. Wordt rekening gehouden met een gestage toename van de kg-opbrengsten van granen met 1,7% per jaar, dat wil zeggen dat de trend vanuit het verleden als gevolg van de technische vooruitgang in een rechte lijn wordt voortgezet, dan zou het areaal granen in tien jaar tijd in West-Zeeuwsch-Vlaanderen met ongeveer 1400 ha moeten worden ingekrompen om de huidige graanproductie te houden. Dat is vermoedelijk geen realistische voorstelling, zodat ook in dit geval met een stijging van de graanproductie moet worden gerekend. Aangezien deze constatering wel voor de hele EG op zal gaan blijven de graanprijzen hierdoor voorlopig onder druk staan.

Volgens een studie van Blom (1988) zal de graanproductie in de EG bij een marktgeoriënteerd beleid nog met 8 tot 14% zijn toegenomen in 1996 (ruim 8% bij een jaarlijkse afname van het

areaal bouwland met 0,5% en 12% bij een trendmatige afname daarvan). Het systeem van garantieprijsen wordt bij het marktgeoriënteerde beleid dat Blom voorstelt niet geheel verlaten. De produktiviteitsstijging als gevolg van de technische vooruitgang is hier dus groter dan de areaalsreductie en zorgt ervoor dat de prijzen onder druk blijven. Een trendmatige areaalsreductie van het bouwland valt in West-Zeeuwsch-Vlaanderen niet te verwachten (zie figuur 2.4).

4.2.3.2 Consumptie-aardappelen

Door de sterke daling van de graanprijzen zullen de saldi hiervan gaan dalen. Het is niet waarschijnlijk dat de hogere totale graanproduktie dit verschil goedmaakt. Het verschil met het saldo van consumptie-aardappelen in de vorige variant zou veel groter worden. Een logische reactie hierop is een forse uitbreiding van het areaal consumptie-aardappelen. In Nederland is daarvoor over het algemeen de ruimte beperkt in verband met vruchtwisselingseisen. Voor West-Zeeuwsch-Vlaanderen geldt deze beperking, evenals in grote delen van de EG, niet zo sterk.

4.2.3.3 Overige gewassen

Voor suikerbieten worden ten opzichte van de vorige variant geen verschillen verwacht. Van de overige gewassen kan, evenals bij consumptie-aardappelen, een groter uitbreiding worden verwacht ten opzichte van de vorige variant. Al met al wordt de akkerbouw in West-Zeeuwsch-Vlaanderen dus duidelijk intensiever onder een marktgericht beleid.

4.2.4 Ontwikkelingen bij een inkomensgericht beleid

In deze variant wordt een compromis gezocht tussen verplichte braaklegging van de eerste variant en het afbouwen van de garantieprijsen. Daarom mag worden verondersteld dat dit de meest realistische variant is. Het niveau van de prijsondersteuning gaat omlaag, maar daar tegenover worden maatregelen getroffen waardoor de inkomens van akkerbouwers op peil blijven of in ieder geval niet zo sterk dalen. De vorm van dergelijke maatregelen kan sterk uiteenlopen (Van Bruchem, 1990). In deze variant wordt echter aangenomen dat ongeacht de maatregel het effect steeds zal zijn dat de bedrijven niet zo sterk behoeven te groeien als in de andere varianten om te kunnen worden voortgezet. Voor een geheel vrijwillige braaklegging bestaat in West-Zeeuwsch-Vlaanderen waarschijnlijk minder animo dan in andere delen van Nederland of de EG (Rijk, 1989), dat neemt echter niet weg dat zo'n regeling ook voor West-Zeeuwsch-Vlaanderen belangrijke gevolgen kan hebben.

Uitgaande van een gemiddelde bedrijfsoppervlakte van 50 ha en van 20000 ha beschikbare cultuurgrond voor akkerbouwers (in dit geval zal ook de grond die braak ligt wat opleveren) is er nu ruimte voor 400 akkerbouwers. Bij een afname van 4% per jaar kan die toestand in ongeveer 12 jaar worden bereikt. Langs natuurlijke weg kan maximaal ongeveer 3% per jaar afvloeien. Het gaat in dit geval dus om een betrekkelijk geringe versnelling van het natuurlijke proces. Een duaal systeem zoals in de vorige varianten wordt hier dan ook niet verwacht.

Het bouwplan zal in deze variant ongeveer het midden houden tussen beide vorige. Het areaal graan zal verminderen: enerzijds door de braaklegging en anderzijds door uitbreiding van wat intensievere teelten.

5. Slotbeschouwing

In de vorige hoofdstukken is de akkerbouw als een zwakke sector naar voren gekomen. Dit betekent dat West-Zeeuwsch-Vlaanderen landbouwkundig gezien momenteel als een zwakke regio kan worden beschouwd. De mogelijkheden om door omschakeling naar andere sectoren die positie te verbeteren lijken niet groot. Toch bestaan er wat betreft de akkerbouw in West-Zeeuwsch-Vlaanderen sterke punten. Het gebied heeft een naar verhouding grote variatie aan gewassen. Dat geeft een lagere ziektedruk en een goede risicospreiding. Daarnaast heeft dit tot voordeel dat van meer gewassen de kennis over de teelt in huis is. Voor een gewas als vlas waarvoor onderzoek wordt gedaan voor een bredere toepassing is dat een groot voordeel. Het is dus zaak deze voordelen uit te buiten. Er dient echter wel te worden gewaakt voor een overschatting van de mogelijkheden die ontwikkeling van nieuwe gewassen, of een bredere toepassing van de huidige, op korte termijn kunnen bieden. Over het algemeen vindt brede toepassing van een nieuw produkt pas plaats na een uitgebreide testfase van een aantal jaren in de praktijk waarin allerlei kinderziekten worden verholpen. Op korte termijn doet men er dan verstandig aan te werken aan kwaliteitsverbetering van bestaande produkten om bijvoorbeeld het marktaandeel te kunnen vergroten of een structureel betere prijs te krijgen.

Akkerbouwers moeten zoeken naar mogelijkheden meer uren aan te wenden in het eigen bedrijf of daarbuiten. In de recreatie lijken die mogelijkheden niet erg groot. West-Zeeuwsch-Vlaanderen zou op zichzelf, zeker langs de kust, best verder voor recreatie kunnen worden ontwikkeld, maar dat is dan vooral recreatie in het zomerseizoen terwijl behoefte is aan werk in het winterseizoen. De mogelijkheden voor een arbeidspool (waarvan momenteel door een aantal akkerbouwers al gebruik wordt gemaakt) en voor werk in een stad als Antwerpen lijken groter.

De huidige knelpunten in de bedrijfsstructuur lossen zich na verloop van tijd ook zelf op. Het kan voor de betrokkenen echter van wezenlijk belang zijn dat er een goede begeleiding bij het proces van bedrijfsbeëindiging komt, op financieel en sociaal gebied. De vraag of in de toekomst opnieuw knelpunten in de bedrijfsstructuur kunnen worden gesignaleerd blijft hier onbeantwoord.

Een belangrijke conclusie die uit het vorige hoofdstuk kan worden getrokken is dat, ongeacht voor welke beleidsvariant er wordt gekozen, alle opties wijzen in de richting van een grootschaliger landbouw in West-Zeeuwsch-Vlaanderen. Een landbouw die bovendien in belangrijke mate op de akkerbouw blijft gericht. Met de inrichting van het gebied kan daarmee rekening worden gehouden. Specifieke aanpassingen voor de tuinbouw lijken minder nood-

zakelijk gezien de naar verwachting beperkte uitbreiding in die richting.

Literatuur

Blom, J.C.

Graanbeleid, alternatieven in perspectief
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1988;
Onderzoekverslag 38

De Boer, M., H.M. Kuperus, J.I. Lamain en C.J.M. Wijnen
Zeeuwse produktstromen

Goes, Directeur Landbouw en Voedselvoorziening, Economisch Technologisch Instituut Zeeland, Landbouw-Economisch Instituut, 1984

Boers, A., H. Droge en K.J. Poppe
Standaardbedrijfseenheden 1986

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1987; Mededeling 376

Dijk, J.P.M. van en A.L.J. van Vliet

Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL); boekjaren 1984/85 t/m 1987/88

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989; Periodieke Rapportage 11-87/88

Douma, B.E., K.J. Poppe

Saldi van akkerbouwgewassen

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1988; Mededeling 397

Douma, B.E., K.J. Poppe

Akkerbouw 1985

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1987; Periodieke Rapportage 5-85

Landbouw-Economisch Instituut/Centraal Bureau voor de Statistiek
Landbouwcijfers 1989

Den Haag/Voorburg, LEI/CBS, 1989

Landinrichtingsdienst

Nota Overwegingen en Uitgangspunten Ruilverkaveling Aardenburg
Utrecht, Landinrichtingsdienst, 1988

Luijt, J.

"Invloed van quoteringsregelingen op de waarde van grond en melk-quotum"

In: De Landeigenaar, 33 (1987) 11

Luijt, J.

De geografische mobiliteit van vrij verhandelbare melkquota

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, Te verschijnen als Mededeling, medio 1990

LITERATUUR (vervolg)

Poppe, K.J.

Nederlandse bruto-standaard saldi voor bedrijfstypering in EG-verband (bss 1982)

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1986; Mededeling 347

Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Zeeland

Kompas 1985

Goes, Raad voor de bedrijfsontwikkeling in de landbouw in Zeeland, 1981

Rijk, P.

"Granen telen, braak leggen of bebossen?"

In: De Landeigenaar, 35(1989)4, pp. 3-5

Veer, J. de

Bedrijfsuitkomsten, inkomen en continuïteit in de landbouw

In Jaarverslag 1977; Den Haag, LEI, 1978

Bijlagen

Bijlage 1 Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Landbouwtelling

Voor de samenstelling van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de landbouwtellingen die elk jaar in mei worden gehouden. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven met een productieomvang van meer dan 3 nge, die in het landinrichtingsgebied liggen.

2. Beroepsgroepen

Hoofdberoepsbedrijven:

- het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd in ieder geval voor meer dan de helft aan het eigen bedrijf.

Nevenbedrijven:

- minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed of het bedrijfshoofd is rustend.

3. Bruto-standaard saldo (bss)

Het begrip bruto-standaard saldo (bss) dient ter vervanging van het oude begrip standaardbedrijfseenheid. Een standaardbedrijfseenheid kon worden om-

Hieronder volgt een opsomming van de gebruikte normen voor een aantal gewassen en dieren (zie verder Poppe, 1986 en Boers, Dröge & Poppe, 1987).

	Sbe-, Bss- en nge normen per hectare en per dier in 1986		
	sbe	bss/1000	nge
Wintertarwe	2,5	1,17	0,95
Zomergerst	1,5	1,00	0,81
Groene erwten	2,5	1,23	1,00
Bruine bonen	3,3	1,52	1,23
Vlas	3,2	1,35	1,09
Koolzaad	2,5	1,35	1,09
Blauwmaanzaad	3,0	1,35	1,09
Graszaad	3,8	1,66	1,34
Pootaardappelen klei	11,7	4,04	3,27
Consumptie-aardappelen klei	8,0	3,11	2,52
Suikerbieten	6,8	2,17	1,75
Zaaiuien	8,0	2,80	2,27
Appelen	22,0	7,12	5,76
Peren	23,0	7,12	5,76
Grasland	2,1	0,93	0,75
Snijmais	2,9	1,28	1,04
Melkkoeien	2,5	1,09	0,88
Mestvarkens	0,14	0,05	0,04
Fokvarkens	0,95	0,32	0,26

1 nge =	van '76 t/m '82 1000 bss;		
	van '83 t/m '86 1075 bss;		
	van '87 t/m '88 1155 bss;		
	van '89 t/m '90 1235 bss.		

Bijlage 1 (le vervolg)

schreven als een maatstaf voor de economische omvang van een agrarische activiteit. De bss heeft dezelfde functie, maar sluit beter aan bij Europese statistieken en wijkt daardoor af van de sbe. De sbe is een gestandaardiseerd bedrag aan netto-toegevoegde waarde, berekend in een basisperiode. Uitgegaan wordt daarbij van een doelmatige bedrijfsvoering en normale produktieomstandigheden. De bss bestaat uit de opbrengsten verminderd met bepaalde bijbehorende specifieke (variabele) kosten. De bss stemt overeen met de waarde van het bruto saldo in een gemiddelde situatie in een bepaalde regio.

In Nederland is de Nederlandse grootte-eenheid (nge) afgeleid van de bss. Op basis van deze groottemaat is ook de NEG-typologie tot stand gekomen.

Beide normen, sbe en nge worden periodiek aangepast omdat de verhoudingen tussen de kosten voor verschillende produktiefactoren in de loop der tijd niet constant zijn.

4. Bedrijfstypen

De indeling van de bedrijven in bedrijfstypen is gebaseerd op het aandeel van de verschillende produktierichtingen in de totale bedrijfsomvang uitgedrukt in nge. In deze verkenning zijn de volgende bedrijfstypen onderscheiden:

- A. Akkerbouwbedrijven: Meer dan 2/3 nge voor akkerbouw;
- B. Tuinbouwbedrijven: Meer dan 2/3 nge voor tuinbouw;
- C. Graasdierbedrijven: Meer dan 2/3 nge voor grasland en/of graasdieren;
- D. Hokdierbedrijven: Meer dan 2/3 van de nge voor hokdieren;
- E. Gemengde bedrijven: Nog niet ingedeelde bedrijven.

5. Arbeidskrachten

Vanaf 1987 wordt geen onderscheid meer gemaakt tussen regelmatig en niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten. De waarden in 1988 hebben dan ook betrekking op alle gezinsarbeidskrachten (dus zowel regelmatig als niet-regelmatig werkzaam) en bovendien op de regelmatig werkzame niet-gezinsarbeidskrachten.

6. Grootveeëenheden (gve)

Een grootveeëenheid (gve) komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproduktie van 15 kg melk met 4% vet. Deze "standaardkoe" heeft een voederbehoefte van 11450 VEM per dag. Het veebestand wordt daarbij als volgt omgerekend:

Diergroep	Aantal grootveeëenheden per stuk
Melkkoeien	1.0
Jongvee jonger dan 1 jaar	0.3
Jongvee 1 jaar of ouder	0.6
Mestvee jonger dan 2 jaar	0.3
Overig mestvee	1.0
Schapen of geiten	0.1

Bijlage 1 (2e vervolg)

7. Arbeidsopbrengst

De arbeidsopbrengst van een bedrijf is het netto-overschot van een bedrijf vermeerderd met de berekende en/of betaalde kosten van arbeid. De arbeidsopbrengst is niet (per definitie) gelijk aan het gezinsinkomen, fiscaal inkomen of besteedbaar inkomen. Door andere opbrengsten dan die uit arbeid liggen deze vaak hoger. De arbeidsopbrengst geeft inzicht in de beloning die de boer en zijn/haar medewerkers ontvangen voor de verrichte arbeid.

8. Oppervlakte cultuurgrond "gemeten maat"

Dit is de oppervlakte cultuurgrond die in gebruik is bij het agrarisch bedrijf, evenwel zonder tuin voor eigen gebruik, grienden, riet of biezen, bos, gebouwen, erf, sloten en niet in gebruik zijnde cultuurgrond. Wanneer dat wel wordt meegeteld wordt gesproken van de oppervlakte "kadastrale maat".

9. Kavel en huiskavel

Onder een kavel wordt verstaan een stuk cultuurgrond dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander. Het komt er dus op neer, dat als een afzonderlijke kavel wordt beschouwd elk aaneengesloten stuk cultuurgrond dat tot het bedrijf behoort, maar dat men vanuit de hoofdbedrijfsgebouwen niet kan bereiken zonder dat men over grond van een ander gaat. Onder grond van een ander wordt ook verstaan een spoorweg, een verkeersweg, een kanaal, etc.

Een huiskavel is een kavel waarop het (de) bedrijfsgebouw(en) staat (staan).

Bijlage 2. De t-toets voor twee populatiegemiddelden

Deze toets kan worden toegepast bij paarsgewijze waarnemingen en een onbekende, eventueel ook ongelijke variantie van de beide gemiddelden. De twee populaties dienen verder een normale verdeling te volgen. De nulhypothese, dat het populatiegemiddelde van A een constante verschilt (vaak gelijk aan 0) van het populatiegemiddelde van B wordt getoetst.

De standaarddeviatie van het verschil $d_i (=x_i - y_i)$ van de paarsgewijze waarnemingen is:

$$s_d = \sqrt{\frac{(\sum d)^2}{n-1} - \frac{\sum d^2}{n-1}} \quad \text{of} \quad s_d = \sqrt{\frac{\sum \{ (x_i - y_i) - (\bar{x} - \bar{y}) \}^2}{n-1}}$$

$$\text{en de toetsingsgrootte is: } t = \frac{(\bar{m}_a - \bar{m}_b)}{s_d / \sqrt{n}}$$

Bij een onbetrouwbaarheid van 0.05 en de 8 vrijheidsgraden (aantal waarnemingen - 1) is de kritieke waarde 2,31.

De volgende resultaten zijn verkregen:

- A. Het verschil in gemiddelde saldi tussen enkele gewassen in Nederland en het Zuidwestelijke kleigebied.

Wintertarwe	: $t = (2661 - 2821) / (155.5/3) = -3.085 *$
Zomergerst	: $t = (1935 - 2450) / (294.0/3) = -5.249 *$
Cons.aardappel	: $t = (5961 - 5416) / (337.7/3) = 4.839 *$
Suikerbiet	: $t = (3833 - 4121) / (283.8/3) = -3.049 *$
Graszaad	: $t = (2604 - 2925) / (221.9/3) = -4.342 *$
Zaai(ui)	: $t = (4455 - 3753) / (789.9/3) = 2.664 *$

- B. Het verschil in gemiddelde saldi van enkele gewassen met wintertarwe in Nederland.

Zomergerst	: $(1935 - 2661) / (402.3/3) = -5.414 *$
Cons.aardappel	: $(5961 - 2661) / (3952.6/3) = 2.504 *$
Suikerbiet	: $(3832 - 2661) / (537.7/3) = 6.535 *$
Graszaad	: $(2604 - 2661) / (488.9/3) = -0.353$
Zaai(ui)	: $(4455 - 2661) / (4618.3/3) = 1.165$

- C. Het verschil in gemiddelde saldi van enkele gewassen met wintertarwe in het Zuidwestelijk kleigebied.

Zomergerst	: $(2450 - 2821) / (447.0/3) = -2.495 *$
Cons.aardappel	: $(5416 - 2821) / (4086.3/3) = 1.905$
Suikerbiet	: $(4121 - 2821) / (607.7/3) = 6.417 *$
Graszaad	: $(2925 - 2821) / (520.3/3) = 0.598$
Zaai(ui)	: $(3754 - 2821) / (4477.0/3) = 0.625$

* Betekent: Het verschil is significant.

Beschrijving van de land- en tuinbouw in West-Zeeuwsch-Vlaanderen en in een toekomstig landinrichtingsgebied van circa 6000 ha daarbinnen. Op basis van gegevens uit landbouwtellingen en aanvullende informatie worden de veranderingen in de structuur van de land- en tuinbouw in de periode 1983-1988 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de te verwachten ontwikkeling zonder landinrichting op middellange tot lange termijn.

Prijs f 20,25

Landbouw-Economisch Instituut
Postbus 29703 2502 LS DEN HAAG
Tel. (070)3614161
Postrekening 412235

ISBN 90-5242-091-2